De arbeid der kinderen in fabrieken

Onder godsdienstig, zedelijk en stoffelijk oogpunt beschouwd

Jan Hendrik Wijnen

bron
Jan Hendrik Wijnen, *De arbeid der kinderen in fabrieken. Onder godsdienstig, zedelijk en stoffelijk oogpunt beschouwd*. Van de Weijer, Utrecht z.j. [1873]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wijn027arbe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

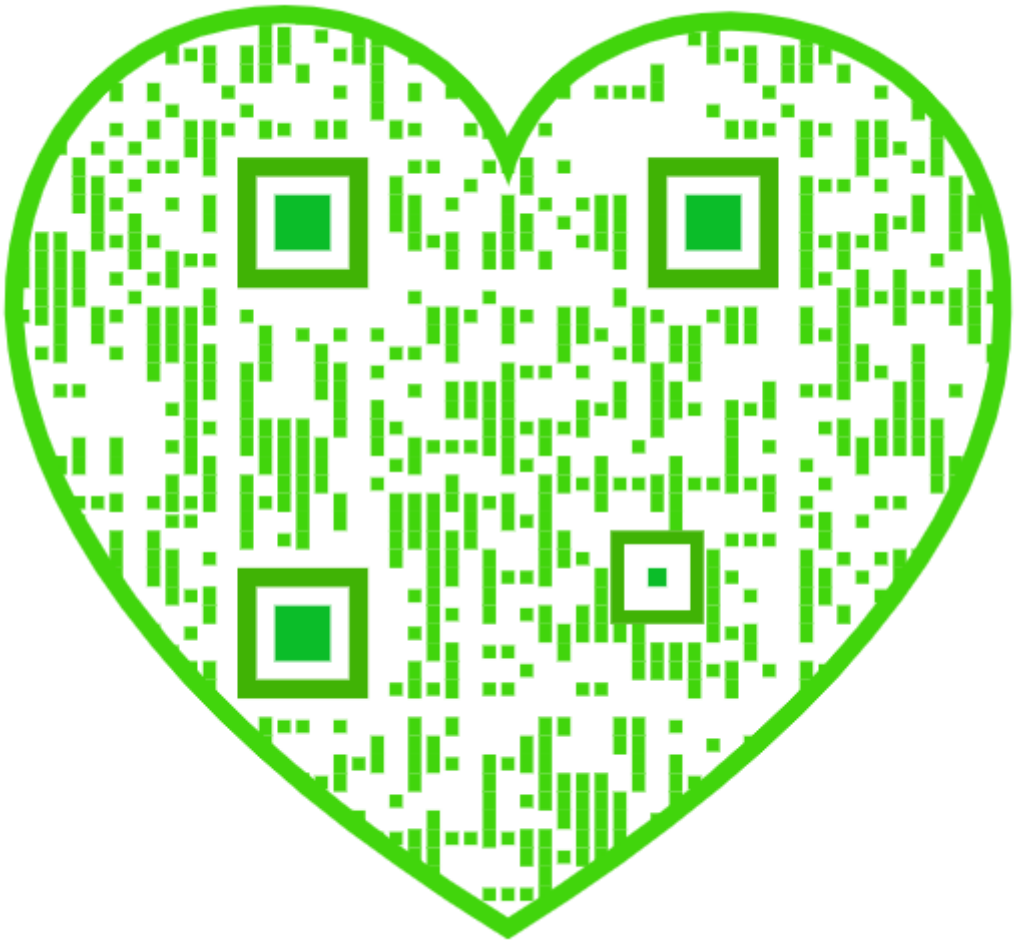

De arbeid der kinderen in fabrieken.

De werkelijke Toestand.

Droevig zijn de tafereelen, welke door geloofwaardige schrijvers van den toestand der *armen-kinderen* in Engeland worden geteekend. Wanneer men daar leest, hoe in Londen elken Maandag en Donderdag honderden dezer ongelukkigen op de publieke straat door de ouders tentoongesteld en vervolgens aan de meestbiedenden afgestaan worden tot het verrichten van allerlei soort van arbeid, dikwijls verre boven hunne krachten - dan grijpt den lezer een smartelijk gevoel van verontwaardiging en medelijden aan.

Doch, wanneer gij verder verneemt, hoe de ouders hunne eigene kinderen *langzaam vermoorden*, dan staat gij verbaasd en verschrikt en kunt uwe oogen niet meer gelooven. En toch is het maar al te waar, dat in onze eeuw van verlichting en beschaving de schandelijke wreedheden des Heidendoms vernieuwd worden. In Engeland vindt

men onder de armen niet weinige moeders, die, omdat zij gedurende den dag arbeiden en hare kinderen niet bewaken kunnen, dezen *opium* of andere bedwelmende en schadelijke dranken ingeven, waardoor de kleinen uren lang in slaap gedompeld blijven. Andere ontaarde ouders laten de kinderen in eene levensverzekering opnemen en geven hun dan vergiftige siropen, waardoor de arme schepsels langzaam wegkwijnen en sterven. Dergelijke feiten zijn meermalen door de rechtbanken geconstateerd en gestraft geworden; zelfs erkent een Engelsch minister, *dat deze gruwzame gewoonte in den hoogsten graad algemeen verspreid en een der hoofdoorzaken is der sterfte, welke op zulke schrikbarende wijze onder de kinderen heerscht!*

Wie, die een gevoelig hart en vooral een vader- of moederhart in den boezem draagt, zal niet diep getroffen en pijnlijk aangedaan worden; wie zal niet treuren en een volk beklagen, waarvan een gedeelte tot zulke diepte van ijzingwekkende onmenschelijkheid verzonken is?

Doch waartoe dient het, deze hartverscheurende tooneelen *in den vreemde* te aanschouwen? Ook in het vrije, op welvaart en vooruitgang bogende Nederland, waar jaarlijks aan het onderwijs millioenen besteed worden - ook dáár knaagt een invretende kanker aan den boezem van het opkomende geslacht, in eene talrijke klasse van den arbeidersstand. Schrikwekkend zijn de verwoestingen, welke door den *fabriekarbeid* onder de jeugdige kinderen worden aangericht!

Mocht dan onze zwakke stem gehoord worden door ouders en meesters; mocht zij doordringen kunnen tot in

's lands vergaderzaal, tot in de bureelen der Ministers, tot voor den troon van onzen innig vereerden Koning! Ach, indien de fabrikanten vooral goed begrepen, hoe zwaar hunne verantwoordelijkheid is tegenover de maatschappij en vooral voor God en hun geweten; - indien Neerlands regeering eens al de diepte peilde der bloedende wonde, geslagen in 't hart van de *hoop des Vaderlands* - gewis, er ware genezing en redding te hopen!

Wat ook geschieden moge, wij althans willen het verwijt niet op ons laden van gezwegen te hebben, terwijl spreken en luide roepen misschien verbetering had *kunnen* aanbrengen. Schrijver dezes, die door een veeljarig verblijf in eene onzer fabriekssteden honderden malen in de gelegenheid was den toestand van nabij, met eigen oogen, gade te slaan, zal trachten eene eenvoudige en naar waarheid geteekende schets te geven van den treurigen staat, waarin in zijne woonplaats zoovele jeugdige werklieden zich bevinden. Hij zal vervolgens den nadeeligen invloed, voor het gansche leven op geest en lichaam uitgeoefend, beschouwen en eindelijk de *oorzaken* van dit kwaad opsporen en eenige middelen aangeven tot uitroeiing of althans tot beperking eener kwaal, die der maatschappij meer onheil veroorzaakt dan roodvonk of cholera, tot welker bestrijding zoovele voorzorgen genomen worden.

Het is omstreeks middernacht. Een scherpe westenwind drijft de aschgrauwe sneeuwwolken in onstuimige vaart over de stad henen. De straten, door enkele gaslantaarns verlicht, zijn gansch verlaten. Ginds in die enge

steeg, ziet, daar flikkert achter de kleine raampjes bijna overal het flauwe licht eener lamp. Laat ons daar binnentreden en zien, wat er in deze buurt nog gaande is. Beklimmen we, te midden der zwarte duisternis, de steile en half versleten trap, gaan we hier op de derde verdieping de eerste kamer binnen.

De moeder zit bij den haard, de vader en de oudste zoon van 14 jaren nemen een karigen maaltijd en de klemen slapen rustig voort. Daar ginds op eene ellendige legerstede ligt *een knaap van* 8 *jaren* in diepen slaap gedompeld. '*'t Is tijd, meer dan tijd*, roept plotseling de vader, *dat die luiaard opsta*!' De moeder nadert de slaapstêe en tracht den jongen te wekken, doch tevergeefs: telkens zinkt hij weer, als iemand, wiens krachten uitgeput zijn, ineen. De vader wordt driftig, staat op en grijpt den armen kleine en sleurt hem met geweld op den grond, wringt hem de kleederen - of liever de half verscheurde lompen - om het tengere lichaam en plaatst hem aan tafel. Nog half bewusteloos nuttigt het kind eenige beten broods en volgt nu half luide snikkend den vader. Nauwelijks heeft het den voet buiten de deur gezet, of het begint te sidderen, en akelig klinkt de kinderstem te midden der nachtelijke stilte: '*vader, vader, laat mij toch t'huis blijven*!' - Zijne beden, zuchten en tranen, alles is nutteloos! '*Kom kom*, bromt de vader, *ik moet ook door de sneeuw en werken ook; je zijt niet beter dan ik*!' Doch het vaderlijk gemoed, anders zoo ongevoelig en onmeedoogend, wordt door het aanhoudende schreien eenigszins bewogen, neemt het nog immer bevende en weenende kind op zijne armen en draagt het tot in de werkplaats.

Nu begint de arbeid; de knaap moet zonder verpoozen heen en weer loopen om de te bewerken stof aan te brengen of de vervaardigde voorwerpen weg te dragen. Na aldus *zes volle uren* gesloofd te hebben, wordt den kleine *een half uur* rust gegund, om te ontbijten. Vervolgens wordt de arbeid hervat en tot den middag voortgezet. Thans keert de arme sukkel, gansch afgemat en uitgeput, naar huis, neemt in der haast het sobere middagmaal en werpt dan zijne krachtelooze ledematen op het harde strooleger ter ruste neer. Zóó gaat het voort, immer voort, zes dagen lang - soms ook wel des Zondags - en dan wordt de volgende week de arbeid om 12 ure 's middags begonnen en tot middernacht - behalve een korten rusttijd - onafgebroken doorgezet.

Menig lezer zal hier aan verhitte verbeelding of overdreven voorstelling denken. Doch helaas! de vreeselijke werkelijkheid staat mij nu nog in schrikwekkende gestalte voor oogen, en duizenden getuigen zouden de waarheid van dit verhaal kunnen staven. Niet één of tien, maar minstens 200 (zegge twee honderd) kinderen van 7 tot 12 jaren, torsen dagelijks, gedurende ongeveer ELF uren, het zware juk dezer harde slavernij, waarvan men ternauwernood een voorbeeld bij de oude Heidenen vinden kan. En dit geschiedt in ééne enkele stad van ons vaderland, te *Maastricht*.

Als bewijs, dat het getal van 200 niet te groot, doch veeleer te gering is, kan ik natuurlijk geene officiëele statistiek bijbrengen, dewijl geen wettelijk toezicht op de fabrieken bestaat, en de heeren fabrikanten deze quaestie niet gaarne aanroeren. Twee feiten echter zullen deze

bewering staven. Stellig kan ik verzekeren, dat, vóór een paar jaren, bij het opmaken van *den staat der arbeiders* op ééne onzer grootste fabrieken bleek, dat 170 kinderen van 7 tot 14 jaren oud aldaar werkzaam waren.

De tweede daadzaak is deze: in de parochie van den H. Mathias hebben zich voor het jaar 73-74 *honderd-acht-en-negentig* kinderen aangeboden om tot de eerste H. Communie te worden voorbereid. Deze kinderen zijn op dit oogenblik tusschen 10½ en 11½ jaar oud. Onder dit getal arbeiden in fabrieken 54 (zegge *vier en-vijftig*) dus ruim 22 pCt.!!! Van de veertig jongens arbeiden 25 in de glasen aardewerkfabrieken, 7 in behangselpapier-drukkerijen en 8 in tabaks- of andere fabrieken; van de 14 meisjes werken 7 in de papierfabriek, 6 in de cigarenfabriek en 1 in de glasslijperij.

De tijd, dien zij reeds in de werkplaatsen hebben doorgebracht, is zeer uiteenloopend en wel van een paar maanden tot 5 jaar; de meesten echter tellen 2 à 3 jaar, zoodat zij gemiddeld op den ouderdom van 8 jaren aan arbeid en dus ook aan lichamelijk en zedelijk bederf overgeleverd worden.

De parochie, waarvan hier sprake is, telt omstreeks 9000 zielen, dus ⅓ der bevolking, en ook wonen aldaar (proportioneel) de meeste arbeiders. Doch niemand zal mij tegenspreken indien ik beweer, dat in de overige parochiën te zamen *evenveel* arbeiders wonen en evenveel kinderen onder de 12 jaren werken. Dus: 54 + 54 geeft 108 kinderen tusschen de 10½ en 11½ jaar. Telt men nu daarbij die van 7, 8 enz. jaren, dan zal zeker de schatting op 200 niet te hoog gevonden worden.

Ziedaar een vluchtigen blik op den algemeenen toestand.

Daarbij wil ik ter liefde der waarheid - want deze bekend te maken en niets anders is mijn doel - het volgende opmerken: dat in sommige fabrieken *geen nachtelijke* arbeid verricht wordt en in de glas- en aardewerkfabrieken, waar zulks wel geschiedt, eenige verandering daarin is gebracht. In plaats van 's middags wordt de arbeid 's morgens circa 6 ure begonnen, en in plaats van te middernacht - tegen 6 ure 's avonds. Doch de werktijd van 12 uren (behalve de rust) gedurende den nacht blijft voortbestaan.

En hier veroorloof ik mij eene vraag: lezer, voelt gij, bij de beschouwing van zulk een droevigen toestand, u niet aangedaan? Welt in uw gemoed niet eene edele verontwaardiging op? Zijt gij niet tot medelijden gestemd jegens die ongelukkigen? - Welnu, 't is niet in Limburg en in Maastricht alleen, dat zulke feiten plaats hebben; ook in andere provinciën en steden kan men dezelfde of dergelijke daadzaken - wezenlijke schandvlekken voor een edel volk - aanschouwen.

Nederlanders, Broeders! gij, die daarvan getuigen zijt, verheft uwe stem ten voordeele dier arme schepselen, die (gelijk wij later zullen betoogen) naar ziel en lichaam bedorven worden, en van wie weinig goeds als burgers voor de maatschappij en als Christenen voor den godsdienst te verwachten valt.

Mochten ook de Nederlandsche dagbladen, die zich de kampvechters voor beschaving en verlichting noemen, en vooral onze Katholieke medestanders in de pers, deze quaestie, waarover reeds meermalen gesproken is, nog eens

allen gezamenlijk en met kracht behandelen. Dan ten minste is het te hopen, dat onze fabrikanten aan den drang der openbare meening zullen toegeven en een kwaad wegnemen - want zij, en zij op de eerste plaats, bezitten daartoe de noodige macht - dat zooveel onheils aan godsdienst en maatschappij aanbrengt.

Ook zou dan wellicht dit vraagstuk in de wetgevende Kamers weerklank vinden en door het tot stand brengen *eener wet op den arbeid der kinderen* aan het vaderland meer nut aangebracht worden, dan door dat eindelooze twisten en krakeelen, waarmede zoo vaak *de nationale tijd* verkwist en verbeuzeld wordt.

De zedelijke gevolgen.[1)]

Wanneer men feiten en toestanden bespreekt, is het

1) Uit een officiëele opgaaf, door het armbestuur van Maastricht in 1864 aan de Staats-commissie overgelegd, blijkt, dat toen aan gemeld bestuur 358 kinderen tusschen 9 en 14 jaar *bekend* waren, die in fabrieken arbeidden. Van 158 tot de arme klasse behoorende kinderen wist men niets aan te geven. Van velen onder hen wordt verondersteld, dat zij werkten; dus kan dit cijfer op *minstens* 400 gebracht worden. Wanneer men daarbij telt ad minimum 50 tot 70 van 7 à 9 jaren, dan blijkt dat het getal, in 't vorige hoofdstuk aangegeven, zeker beneden de werkelijkheid gebleven is.
Ook wil ik nog, om verkeerde waardeering voor te komen, opmerken, dat ik, door *de wet op den kinder-arbeid*, NIET bedoel het voorstel van den heer *Van Houten*, bij de Tweede Kamer ingekomen, in zijnen ganschen omvang te steunen. Doch hierover later.

vooral noodzakelijk op gelukkige of noodlottige gevolgen daarvan te letten. Gelijk een boom nuttig of der plaats, welke hij bekleedt, onwaardig geacht wordt, naarmate hij goede en saprijke of wel wrange en slechte vruchten voortbrengt, zóó wordt ook eene inrichting, een toestand in de maatschappij, naar de uit den aard der zaak voortvloeiende gevolgen beoordeeld.

Wat veroorzaakt dan de fabriekarbeid bij de kinderen voor hun verdere leven? Verstomping des geestes, idiotisme; zedelijk bederf en losbandigheid; onverschilligheid en verwaarloozing der Christelijke plichten - eindelijk verzwakking des lichaams, vroegtijdigen dood, zwak en ziekelijk nakroost - ziedaar de wilde en bittere vruchten van een tak des booms, die den naam van *Nijverheid* draagt.

Laten wij de levenswijze der kinderen in de fabrieken eens nagaan. Van 's morgens 6 of half zeven beginnen zij den eentonigen arbeid: vouwen, plooien, snijden of heenen weerloopen, aanbrengen en wegdragen. Middelerwijl brommen de machines, knarsen de raderen en snorren de riemen; van alle zijden is er een oorverdoovend gewoel, geraas en gekletter. Het kind zelf arbeidt als een werktuig op 't forsche commando des meesters, 's namiddags alweder hetzelfde - en ook de volgende dag brengt hierin geen verandering. Hoe zal de geest van zulk een kind zich nu kunnen ontwikkelen? Misschien te huis?

Ach, de ouders - vooral zij, die hunne kinderen zoo vroeg ten arbeid zenden - zijn onbekwaam en hebben geene wetenschappelijke en een bedroefd geringe godsdienstige kennis. Zelfs zij, die iets meer weten, *wanneer* zullen zij dit den kinderen leeren? Nadat èn ouders èn kinderen

door langdurigen arbeid afgesloofd zijn, hebben genen noch tijd, noch lust om te onderrichten en dezen niet om te leeren.

Maar op de Zondagschool kunnen zij wellicht nog eenige kennis opdoen? - Helaas, ook dat onderwijs, met hoeveel moeite en opoffering ook gegeven, blijft vruchteloos voor die kinderen, welke nooit eenig onderricht genoten hebben. Dat kan schrijver dezes door eigen ondervinding getuigen.

Herhaalde malen is het in onze Zondagschool beproefd geworden, om aan kinderen, die hoegenaamd niets kenden, de eerste beginselen van het lezen te leeren; doch deze pogingen zijn altijd mislukt. Gewoonlijk was den volgenden Zondag het geleerde der vorige les vergeten; weldra ontbrak hun moed en ijver, en zij keerden niet meer terug.

Doch hoe is het gesteld met de kennis van geloof en godsdienst bij die arme kleinen? Ach hier treurt en bloedt mijn hart, wanneer ik denk, dat zoovelen in volslagen onwetendheid opgroeien; dat alle ijver, zorg en inspanning der geestelijkheid niet bij machte is, om daarin verandering aan te brengen. Bijzondere vermaningen, openbare predikatiën over de plichten van ouders en meesters, niets schijnt op sommige hardvochtige gemoederen indruk te maken; de toestand is en blijft dezelfde. Van 7 of 8 jaren onophoudelijk aan den arbeid, komen zij nooit of nimmer ter Christelijke leering, ontvangen zij in den regel ook geen godsdienstig onderricht van hunne ouders, die menigmaal zelven onwetend zijn of beweren daartoe geenen tijd te hebben. Eindelijk, op den ouderdom van 11 of 12 jaren bieden zij zich in de catechisatie, tot voorbereiding voor de eerste H. Communie, aan. Zelden of nooit hebben zij iets van God

of godsdienst gehoord; de noodzakelijkste waarheden, welke ieder Christen *moet* kennen en weten, zijn hun geheel vreemd; behalve het *Onze Vader* en het *Wees gegroet* zijn hun zelfs de meest gewone gebeden onbekend. Ruw en onbeschaafd, met bekrompen geestvermogens, hebben die ongelukkigen veel gelijkenis met de half-wilde bewoners van de bosschen en prairieën in Amerika.

Wanneer dan die arme sukkels, die reeds van 's morgens 6 of half zeven gewerkt hebben, ten 11 uur op de banken zitten, dan zakt menigmaal hun lichaam door uitputting en vermoeienis ineen, of wel worden hunne oogen door den slaap gesloten. Datzelfde heeft plaats bij het bijzonder godsdienstig onderricht, dat hun 's avonds, na afloop van den arbeid, gegeven wordt.

Elk lezer zal licht begrijpen, hoeveel moeite en inspanning het kost, om dezen diep te betreuren kinderen de *allernoodzakelijkste* waarheden van den godsdienst te leeren en hen na aanhoudenden en met geduld verrichten arbeid van een of twee jaren tot de eerste H. Communie voor te bereiden. Vóór dien tijd toch kenden zij niets van de H. Sacramenten, hebben menigmaal den naam daarvan nog nooit gehoord.

Bij sommigen is verstand en geheugen zóó bekrompen, dat hun toestand aan *idiotisme* grenst, en men bij 't onderricht schier den moed zou verliezen om hun het *noodzakelijke* te leeren. Dat kunnen de geestelijkheid en ook het bestuur der hospitalen en weeshuizen getuigen.

Wat zal ik nu zeggen over den verderfelijken invloed van het fabriekleven op de *zedelijkheid* der jeugdige kin-

deren? ‘Hier is 't onmogelijk,’ zegt een Fransch schrijver,[1)] ‘eene statistiek te leveren; de feiten kunnen niet nauwkeurig aangegeven worden, doch zij spreken van zelven luid genoeg. Hij, die ooit het personeel eener groote fabriek aandachtig gadesloeg, zal 't nooit vergeten, tot welk eene diepte aldaar de zedelijkheid gezonken is. Daar is geene schaamte en geen eergevoel; de wetten der zedelijkheid worden met voeten getreden, en de zedeloosheid slaat zelfs tot de kinderen over.... Bij hoevelen gaat het zedelijk gevoel verloren door het aanstekend bederf der werklieden of zelfs door het schandelijk misbruik van gezag der opzichters en meesters!’

‘Er zijn helaas! fabrieken, ook door Christen-industriëelen gehouden, die door de afschuwelijkste misdaden, welke er niet enkele keeren, bij wijze van uitzondering, maar aanhoudend, als moest het zoo wezen, begaan worden, op een Sodoma gelijken of op een publiek huis van ontucht; die door het zweren en vloeken der werklieden doen denken aan de helsche wanorde.’ (P. Van Gestel, *Pauperisme*, 76.)

In zulk eene bedorven en verpeste atmosfeer wordt het onschuldige kind van 7 of 8 jaren geplaatst; het hoort den ganschen dag God lasteren en anderen verwenschen, ontuchtige liederen zingen, in platte en schandelijke taal al de geheimen der ondeugd ontvouwen; het ziet dan vrijen, lichtzinnigen en onzedelijken omgang tusschen de grootere arbeiders van beiderlei geslacht.

En het kind, zonder godsdienstige kennis of opvoeding, leert weldra den naam vloeken van dien God, van wien het weinig meer kent dan den naam; het spreekt woorden,

1) Modeste, Etat actuel du paupérisme I, 106.

waarvan het weldra, tot zijn ongeluk, den zin zal begrijpen. Dat alles wordt gewoonte, en niemand is er om te vermanen, niets dat daarvan terughoudt. En dan het samen arbeiden van jongens en meisjes, waarvan Villermé schrijft: ‘chez les enfants même le mélange des sexes n'amène-t-il pas une licence de rapports, et jusque dans les actes les plus vulgaires de la vie un mépris de la décence, qui doivent plus tard porter leurs fruits?’

Is het dan te verwonderen, dat velen dezer ongelukkigen reeds gedeeltelijk bedorven zijn, vóórdat zij de jaren bereikt hebben, waarop de driften ontwaken; dat zij door voorbeelden en verleiding meegesleept, gewoonten aannemen, waarvan zoo zelden eene oprechte en duurzame verbetering te wachten is; dat zij verslaafd worden aan geheime zonden, van welke de Engelsche geneesheer dr. Curtis zegt: ‘Zij is een langzaam kwijnende dood, eene wreedheid, die de mensch tegen zich zelven pleegt, tegen zijn tijdelijk en eeuwig geluk; zij is de grondslag van ziekten, welke duizenden vroegtijdig ten grave doen dalen.’

Zóó dan wast het kind in volslagen onwetendheid op, te midden van het verderf. Brengt ook al de tijd van voorbereiding tot de eerste H. Communie in zijn gedrag en levenswijze enne merkelijke verandering, hoe lang zal het duren? Weldra verlaat het de Christelijke onderrichting - om daar nimmer meer terug te keeren; de gelegenheid het voorbeeld en de oude gewoonten nomen weer de bovenhand, en het onzedige kind wordt een diep bedorven jongeling.

Een paar feiten, die den zedelijken toestand schetsen,

wil ik hier aanhalen: ik heb me de moeite getroost 30 boekjes van den burgerlijken stand bij de arbeiders in te zien. In elf daarvan vond ik een paar maanden na het huwelijk eene geboorte vermeld; in vijf anderen de wettiging van een of meer kinderen: dus op de 30 huwelijken 16 ongeoorloofde betrekkingen, dit is 53 percent. Was dit nu toeval, dat juist zóó vele bewijzen van onzedelijkheid in dat dertigtal voorkwamen? Ik zou het niet gelooven, want zij waren op geluk af genomen. Alleen wil ik daarbij bemerken, dat bij 12 van die 16 gevallen de vader (en bij 10 ook de moeder) van jongsaf gearbeid hadden en nooit eene godsdienstige opvoeding genoten of althans zeer vroeg de school verlaten hadden.

Ziehier nog een ander feit: uit de officiëele statistiek van den Burgerlijken Stand blijkt, dat in 1872 aangegeven waren 56 *onecht* geboren kinderen, van welke 51 (zegge *een-en-vijftig*) tot den arbeidersstand behooren. Dit getal bedraagt ongeveer 13 percent der totale aangiften van gemelde klasse.

Dat dit resultaat nu *geheel* op rekening zou komen van het vroegtijdig arbeiden der kinderen, wil ik niet beweren; doch dat de verwaarloosde opvoeding van zulke kinderen, hun gebrek aan godsdienstkennis, hunne onverschilligheid in geloofszaken en de gelegenheid, het slechte voorbeeld en de gewoonte - een onberekenbaren invloed op het zedelijk gedrag uitoefenen, zal wel niemand betwisten.

Eindelijk geeft het vroegtijdig arbeiden in fabrieken aanleiding tot onverschilligheid in zaken van godsdienst en tot verwaarloozing der christelijke plichten. Tot hun twaalfde

jaar worden deze bijna geheel vergeten; 's Zondags naar de kerk gaan - en dit wordt nog dikwijls verzuimd - is het eenigste teeken van godsdienst, dat zij geven. En dan nog, *hoe* zal dit bij velen geschieden? Wanneer zij van den nachtelijken arbeid, 's morgens ten 6 ure, terugkeeren en dadelijk naar de kerk gaan, dan zullen zij onder de vermoeienis bezwijken; begeven zij zich ter rust, dan is er groot gevaar, dat zij niet meer aan de kerk zullen denken. Op hoogeren leeftijd gekomen, zal de oude sleur en gewoonte niet afgeleerd, maar nog sterker worden. Ook kan men op hen toepassen het spreekwoord: *onbekend laat onbemind*. De godsdienst, waarvan zij slechts een zeer geringe en bekrompen kennis hebben opgedaan, is voor hen niet aantrekkelijk; zij vinden daarin geen troost en opbeuring, geen moed en sterkte om de lasten des levens te dragen. Zij blijven verwijderd van de godsdienstoefeningen en HH. Sacramenten; zij worden niet lid van de H. Familie of andere Congregatiën. De man wordt later een getrouw bezoeker der kroegen en bierhuizen en geeft zich aan dronkenschap over; door de nalatigheid der vrouw - die nooit eenig huishoudelijk werk geleerd heeft en ook niet aan zindelijkheid en zumigheid gewend werd - is alles in de woning onzindelijk, ellendig en in wanorde. Huiselijk geluk kennen zulke echtgenooten niet; twist en oneenigheid (en soms ergere dingen) komen den huiselijken vrede storen.

Wat wonder dan, indien zulke menschen zich ontevreden en diep ongelukkig gevoelen; dat zij, voor God en godsdienst onverschillig geworden, klagen en morren over hun-

nen toestand, dat zij hunne meesters benijden en verwenschen? Ja, menigmaal is 't aan andere medebroeders en ook mij gebeurd, dat zulke werklieden met de ronde oprechtheid van hun karakter, ons zeiden: *waarom moeten wij slaven en werken, onze gezondheid benadeelen en ons leven opofferen voor onze heeren, die van ons zweet en bloed in overvloed en weelde leven.... Hadden wij maar eens de macht in handen! Doch het groote volk is altemaal can...., zij zuigen den werkman uit enz....*

Vroegen wij dan eens iets naders over da jeugd van den spreker, dan was 't van de 10 gevallen *negen*, dat hij geen onderwijs, althans geen *godsdienstige opvoeding* genoten had. Ook zouden wij wel eens willen weten, door welke middelen het zoogenaamd *neutraal* onderwijs den vooruitgang van zulke beginselen belet, en hoe het die zou kunnen wederleggen. Dat is alleen in de macht van het geloof, van den godsdienst, die des menschen hart en geest tot God verheft en hem na dit kortstondige leven eene gelukkige eeuwigheid aanwijst, als het doel zijner schepping en het loon van zijn lijden en strijden op aarde.

Doch dit slechts in 't voorbijgaan gezegd, besluit ik: dat vroegtijdige arbeid dan geest verstompt, aanleiding geeft tot onzedelijk en onchristelijk leven, tot onverschilligheid in den godsdienst en bij velen het terrein voorbereidt, om waardige leden van de *Internationale* en *Commune* te worden.

De stoffelijke gevolgen.

In onzen tijd, met zijne materialistische strekking, maakt het bij velen al zeer weinig indruk, wanneer men aantoont, hoe duizenden toekomstige burgers naar geest en hart bedorven worden en in godsdienstige onwetendheid als halve heidenen opgroeien. Zoolang daaruit geen dreigend gevaar van krachtenverlies voor de nijverheid of van onbekwaamheid voor 's lands dienst ontstaat, bekommeren vele staatslieden zich weinig daarover. Vooral wijden zij hunne aandacht aan den levensduur, aan lengte, gewicht, ademhalingsvermogen enz. der fabriekskinderen. Op dat terrein wil ik hen dan heden volgen en met bewijzen der dagelijksche ondervinding en met statistieken aantoonen, dat vroegtijdige arbeid in fabrieken oorzaak is van verzwakking des lichaams, van ziekelijk nakroost en vroegtijdigen dood.

Ziet, daar komt een troepje van die beklagenswaardige knapen: ternauwernood zijn hunne zwakke en tengere ledematen met verscheurde kleederen bedekt; de glanslooze en doffe oogen liggen diep in het bleeke en vermagerde aangezicht, dat met verven gekleurd of met kolenstof bedekt is. Langzaam sleepen zij zich voort en (gelijk onze commissaris van politie in een rapport van 1861 aan de Staatscommissie zich uitdrukt) *als schimmen en in hunne opvoeding veel gelijkende naar redelooze schepselen*, gaan zij daar henen.

Vraag nu eens aan dezen: *maar jongen, waarom hebt gij uwe hand verbonden*? en aan dien anderen: *van waar die brandwonde in uw aangezicht*? en het antwoord luidt: *dat heeft de meester gedaan, toen hij boos was*,

omdat ik niet vlug genoeg werkte! - Vreeselijk! zult gij zeggen, lezer, en toch is het waar, dat deze arme schepselen, die daar, te midden van eene verpestende lucht 10 à 11 uren per dag arbeiden, menigmaal op onmenschelijke wijze door de werkbazen mishandeld en gestraft worden. Zoo dan trekken die jeugdige *slaven* (een meer gepast woord kan ik niet vinden) naar huis. Daar wacht hen nu een sobere maaltijd: deze bestaat gewoonlijk uit brood en koffie of aardappelen met wat groente en - als het werk goed gaat en vader geen dronkaard is - een stukje varkensvleesch daarbij.

Aldus werken en slooven zij jaar in, jaar uit, *zes* volle dagen in de week; zelfs wordt de rustdag des Heeren, waarvan ieder mensch de noodzakelijkheid gevoelt, hun niet tot verpoozing gegund. Zij nemen toe in ouderdom en worden 16, 18, 20 jaar oud; doch, in den regel ontwikkelen zich hunne ledematen slechts gedeeltelijk; hunne krachten nemen in geringe mate toe; zij blijven veelal zwakke en ziekelijke menschen. Dat heeft vooral plaats met hen, die in glasblazerijen en aardewerkfabrieken arbeiden. Ziedaar, wat ons de dagelijksche ondervinding leert, door *alle* geneesheeren bevestigd en door statistieken bewezen wordt.

Een der bewijzen, door deskundigen gewoonlijk aangehaald, om de lichamelijke verzwakking eener bevolking te betoogen, is het groot getal *afgekeurden* voor de nationale militie. Ziehier dan een vergelijkend resultaat.

Het gezamenlijk getal der lotelingen te Maastricht, over de jaren 1870-71 en 72 bedroeg: 677; werden afgekeurd

80, namelijk 25 uit den burgerstand en 55 uit de arbeidende klasse. In eene Nota aan dien officiëelen staat toegevoegd wordt gezegd: *het hoofdgebrek, waarvoor de meeste arbeiders der fabrieken afgekeurd werden, was gebrek aan maat*.

Percentsgewijze werden bij de burgers afgekeurd 7 en bij de fabriekarbeiders 17.

Hieruit blijkt dus, dat van de laatsten, in vergelijking met de eersten, een meer dan *dubbel* aantal ongeschikt voor den militairen dienst verklaard werd, en dat zulks hoofdzakelijk geschiedde wegens onvoldoende lichaamsontwikkeling. Zou men niet van zelf geneigd zijn te den ken dat het verblijf op de fabrieken - vooral de langdurige en van de eerste jeugd af begonnen arbeid - hiervan grootendeels de schuld draagt?

Dewijl ik mij hoofdzakelijk bij de beschrijving van locale toestanden bepalen wil, zoo verwijs ik den lezer, die hierover meer mocht wenschen te weten over andere steden, naar de zeer uitgebreide en met zorg verzamelde rapporten door de *Staats-commissie* over dit onderwerp uitgebracht en in 1869 op last van den minister van binnenlandsche zaken uitgegeven. Uit het *Eindverslag* wil ik echter eenige algemeene conclusies overschrijven: ‘dat het op zeer jeugdigen leeftijd in fabrieken arbeiden op zich zelf nadeelig terugwerkt op de lichamelijke ontwikkeling is uit de militiestatistiek bepaaldelijk gebleken ten aanzien der *lijnbaanders*. Men heeft recht hieruit af te leiden, dat ditzelfde gevolg zich ook moet voordoen bij de andere arbeiders, die onder gelijke omstandigheden op zeer jeugdigen leeftijd beginnen

te werken, al is dit niet altoos met cijfers aan te toonen.' (blz. 13.)

'Des te meer opmerking verdient het, wanneer blijkt hoezeer bepaalde klassen dezer (door de commissie) onderzochte fabriekarbeiders *nagenoeg standvastig*, en dikwijls *in al de gegevens* beneden het normaal peil van ontwikkeling der overige klassen blijven.' (blz. 14.)

Deze toestand van geringe ontwikkeling en physieke zwakheid heeft, en dit zal niemand betwisten, een grooten en nadeeligen invloed op de kinderen, die van zulke ouders geboren worden. Mgr. Von Ketteler zegt, (in *Die Arbeiterfrage blz.* 99), dat in Mülhausen de *helft* der kinderen van arbeiders stierven vóór dat zij het tweede jaar bereikt hadden en dat, in 't algemeen *tweemaal zooveel* kinderen van werklieden stierven als van anderen. - Deze statistiek loopt over de jaren 1823-34.

Ook te Maastricht is de sterfte onder hen schrikwekkend groot. Ik zie b.v. in eene tabel, welke mij juist in handen valt, dat in 1866 stierven 98 kinderen onder de 4 maanden en 286 beneden 2 jaar. Van dit getal behoorden 70 procent tot den arbeidersstand.

Wanneer ook zulke kinderen tot hoogeren ouderdom komen, dan zullen, zij toch gewoonlijk teer en zwak en menigmaaal ongezond en kwijnend blijven. Terecht zegt dan bovengemelde commissie (op blz. 16): 'wanneer, gelijk in den regel het geval is, gedurende eene reeks van geslachten de fabriekarbeid zich in eene familie bestendigt, en de primitieve oorzaak der achterlijkheid dus steeds nieuwen toevoer verkrijgt, wordt deze achterlijkheid ten slotte *een*

aangeboren en erfelijke kwaal. Er ontstaat een fabrieksbevolking, wier *type* achterlijk is.' Dat is reeds - of althans dat zal weldra alhier de droeve toestand worden!

Wien zal het nu verwonderen, indien ik beweer, dat een *vroegtijdige dood* het gevolg is van zooveel inspanning en ontberingen, en dat de arbeid, op jeugdigen leeftijd begonnen, daartoe in ruime mate bijdraagt. Dit erkent ook het aangehaald rapport (blz. 15): 'te vroegtijdig begonnen arbeid, die de normale ontwikkeling des lichaams stoort en stuit, brengt het zijne toe, om den gemiddelden levensduur te verkorten.' (blz. 15)

Velen van deze kinderen bereiken den mannelijken leeftijd niet, ja komen zelfs niet boven de kinderjaren. Ziehier eene statistiek over de *drie* laatste jaren van de sterfgevallen bij *burgers* en bij de *arbeiders* in onze stad voorgekomen:

JAAR.	GETAL STERFTEN TUSSCHEN 7 EN 16 JAAR.	BURGERS.	ARBEIDERS.
1870	16	5	11
1871	59	12	47
1872	25	6	19

De verhouding dus is 77 arbeiderskinderen en 23 burgerkinderen tusschen 7 en 16 jaar overleden. Dàt nu is juist de ouderdom, waarop het werk begonnen en voortgezet wordt, en kracht en gezondheid er het meest onder lijden. Hebben die cijfers dan niet een verpletterende welsprekendheid, welke zelfs den kouden economist zullen doen opschrikken en huiveren?

Om der waarheidwille dient echter opgemerkt te worden dat onder deze statistiek begrepen zijn *alle* handarbeiders (ook *buiten* de fabrieken) en dat dit gezamenlijk getal dat der burgers eenigszins overtreft.

Doch hoe is het nu gesteld met hen, die den mannelijken leeftijd bereiken? Onder dezen zijn flinke, sterkgebouwde en krachtige mannen eene zeldzame uitzondering. De groote meerderheid vertoont een mager, bleek en teeringachtig uiterlijk. De gemiddelde levensduur is, over het algemeen, in den arbeidersstand veel korter dan bij andere klassen: zoo zegt Mgr. von Ketteler (op. cit. 99), dat in eene Engelsche fabriekstad vóór de opkomst der industrie, de gemiddelde levensduur 32⅔ jaar was, thans echter tot 19½ gedaald is; dat in Mülhausen 32 percent uit den burgerstand boven de 50 jaren oud werden, van de fabriekarbeiders slechts 8 en van sommigen slechts 4 ten honderd.

Dit feit wordt ook door het rapport van meergemelde commissie gestaafd: ‘zij (de achterlijkheid enz.) worden insgelijks bevestigd door de sterftestatistiek, die in de fabriekplaatsen, onder overigens gelijke omstandigheden, eene grootere sterfte aanwijst.’ Wat bepaaldelijk Maastricht betreft, leert ons de dagelijksche ondervinding, dat de arbeiders gewoonlijk de 50 niet bereiken, en dat vooral de glasslijpers en zij, die in aardewerkfabrieken arbeiden, in den regel niet boven de 40 jaren oud worden. Tusschen het 25ste en 30ste jaar sterven reeds sommigen aan uitputting van krachten; bij anderen vertoonen zich gewoonlijk de uitwendige teekenen der longziekte (welke hier onder het volk met den naam

van *slijperskrankheid* bestempeld wordt.) Na eene geneeskundige behandeling van eenige weken of maanden is de lijder genoegzaam hersteld; doch de dokter raadt hem dan - wil hij genezen worden - een ander werk te beginnen. Maar onze arme man is gehuwd, heeft verscheidene kinderen en gevoelt behoefte aan versterkende middelen. Hij kent geen ander ambacht en zou zich dus met een daggeld van 60 cents moeten vergenoegen. Dat nu schijnt hem in zijnen toestand onmogelijk en daarom dan maar liever gezondheid en leven er aan gewaagd! Eenige maanden - soms een paar jaren later, volgens de omstandigheden - volgt een hevige bloedbraking en - de ziekte treedt da laatste periode der tering in. Het uitgemergelde lichaam wordt nu nog eenige weken in ellende en benauwdheid voortgesleept, en eindelijk komt de dood een einde maken aan dat jammerlijke en smartvolle leven.

Ziedaar in een paar woorden den gewonen gang der zaken, welke ons - behalve door de ondervinding - door de volgende statistiek geleerd wordt:

JAARTAL.	**STERFTEN BIJ BURGERS VAN 30 TOT 40 JAAR.**	**STERFTEN BIJ ARBEIDERS VAN 30 - 40 JAAR**
1870	10	22
1871	12	22
1872	18	28

Dus 72 arbeiders tegen 40 burgers.

Ook is het getal weduwen bij de arbeiders grooter, zoo b.v. waren in 1871 bij de burgers 546 en bij de arbeiders 589 weduwen.

Dat alles echter geeft ons slechts een overzicht van den vooortdurenden toestand; doch hoe zal het in buitengewone gevallen wezen? Verschijnt de typhus of cholera - ach, dan worden de van jongs af verzwakte en door overspanning uitgeputte arbeiders door de vreeselijke ziekte weggemaaid als zwakke stroohalmen, die daar vallen onder de zeis des landmans. Zulk eene ijzingwekkende verwoesting heeft schrijver dezes in 1864 en 66 met eigen oogen aanschouwd. In de officiëele opgave over '66 worden slechts 7 gevallen van *cholera* bij de burgerklas aangegeven; daartegen werden 341 *arbeiders* (die zelven werkten) en 263 *onvermogenden* (dat is: vrouwen en kinderen van arbeiders enz.) door de ziekte aangetast en stierven er 295.

Hierdoor wil ik echter niet beweren, dat de vroegtijdige arbeid daarvan *alleen* de schuld draagt - dat zou belachelijk wezen - doch dit is *zeker*, dat *vooral* door de ziekte werden aangetast en daaraan stierven *dronkaards* en zwakke personen, die door langdurigen arbeid uitgeput waren.

Voor hem, die niet ziende blind is, of niet overtuigd wil worden, zal het nu wel voldoende bewezen zijn, dat lichaamszwakheid, ziekelijk nakroost en vroegtijdige dood de noodlottige gevolgen zijn van te vroeg begonnen arbeid in fabrieken.

Ofschoon de gewoonte meebrengt, dat een schrijver in zijne *voorrede* nederig om verschooning vraagt voor onnauwkeurigheden of wat dies meer zij, zoo wil ik dit doen bij het einde van dit artikel. Ik hoop dan, dat de lezer mij die dorre opsomming van feiten en die droge aanhaling

van cijfers zal vergeven, dewijl er menschen gevonden worden, die daardoor *alleen* kunnen overtuigd worden.

Ten slotte nog één wensch; mocht de minister, die (gelijk verhaald wordt) in *eigen persoon* de gebreken onzer vaarwaters onderzoekt, ook eens de diepte peilen der stoffelijke en zedelijke ellende, waarin honderden - ja duizenden landskinderen verzonken zijn - gewis, indien Z.E. een gevoelig en vaderlandslievend hart ronddraagt, zou hij het als een eeretaak beschouwen iets tot verbetering van dien droevigen toestand bij te dragen.

De oorzaken in de laagte.

Nauwelijks vertoont zich in een land of stad de zoozeer gevreesde *cholera*, of de regeering, de geneeskundige commissie, de couranten en ik weet niet wie al, stellen zich in de weer en beginnen met allen mogelijken ijver *de oorzaak, den oorsprong* des onheils op te sporen. Gaat een groot huis, dat vroeger in hoog aanzien stond, *failliet*, dan vraagt men elkander met verbazing: *vanwaar toch dat groote ongeluk? Zijn er onbedachte speculaties gemaakt, of zou er bedrog in steken*?....

Zoo moeten ook wij, bij de beschouwing der kwalen en krankheden, welke de jeugdige krachten en frissche levenssappen der maatschappij uitputten en bij duizenden onzer medemenschen zedelijke en stoffelijke bankbreuk veroorzaken, de vraag stellen: *waar ligt de grond, waaruit die giftige planten opschieten; waar ontspringt de giftige bron, die zooveel ellende teweegbrengt*?

Bij het vraagstuk, dat ons bezighoudt, is het zeker van groot gewicht de grondoorzaak op te sporen van den droevigen toestand, waarin honderden kinderen der armen zich bevinden.

Laat ons dan vooraf opmerken, dat zelden of nooit de schuld ligt bij de kinderen; mocht ook een enkel liever naar de fabriek dan naar school gaan, dat is eene uitzondering onder honderd, en dan komt dit nog daar vandaan, dat het woelige en woeste leven der werkplaats beter met zijn wild en uitgelaten karakter overeenkomt dan de stille ernst der school. In ieder geval staat (*of moet althans staan*) de wil van het kind in de nabijheid der deur, gelijk een Limburgsch spreekwoord zegt.

Derhalve komen wij tot de werkelijke schuldigen, *de ouders*. Ja, zij dragen de eerste verantwoordelijkheid van het lichamelijk en geestelijk ongeluk hunner eigene kinderen.

Ach! ware het mij gegeven mijne stem te doen weerklinken over gansch Nederland, tot in de achterbuurten van onze groote en kleine fabrieksteden, dan zou ik met weemoed op 't aangezicht en met tranen in de oogen tot de ouders van die ongelukkige schepselen van 6 tot 12 jaren spreken: Vader, zie, ik ben u gansch vreemd, en toch treur en ween ik over uw kind! Wat moet er van worden? Zijne zwakke en teedere ledematen zullen onder den arbeid bezwijken. Op den ouderdom van twintig jaren, indien het dien bereikt, zal het afgesloofd en krachteloos wezen. En zijne ziel? O, indien die ten minste nog voor de eeuwigheid gered werd! Maar ach, gij werpt deze kostbare parel te midden van een modderpoel van goddeloosheid en ontucht; uw kind zal daar opgroeien, onbekend

met - en verwijderd van den godsdienst, door driften en hartstochten meegesleept en zoo - wellicht vóór u - ten grave dalen. Vader, zie wel toe! die sterke drank, dien gij onmatig gebruikt en die oorzaak is, dat gij uw huisgezin niet kunt onderhouden, die drank - is de bloedprijs, waarvoor gij het lichaam en de ziel van uw eigen kind verkocht hebt - durft gij dien nemen?... Vreest gij niet de veroordeeling en den vloek van Hem, die de kinderen zoo innig lief had en sprak: ‘laat de kleinen tot mij komen, want hunner is het Hemelrijk?’

En gij moeder, hebt gij de smarten en zorgen vergeten, met zooveel liefde voor 't leven en 't behoud van uw kind verdragen? Aan uwe nalatigheid en spilzucht offert gij gezondheid en krachten, lichaam en ziel van uw kind op, gelijk weleer de Heidenen aan hunne goden hun kroost ten offer brachten! Kan uw moederhart de gedachte verdragen, dat het stuk brood, waarmede gij u voedt, doorweekt is met het zweet van uwen zoon of uwe dochter van 8 of 9 jaren?

Doch mijn gevoel heeft mij weggesleept. Ieder lezer, die een menschelijk hart in den boezem ronddraagt en den toestand van nabij gade slaat, zal mij dit wel willen vergeven.

Keeren wij echter tot ons betoog terug. De ouders dan, voor een ellendig daggeld van *vijftien* tot *vijf-en twintig* centen, plaatsen hunne jeugdige kinderen in de fabrieken. Onachtzaamheid en slordigheid der moeder, losbandig leven en gewoonte van dronkenschap des vaders zijn menigmaal daarvan de oorzaak. *Zij* verwaarloost haar huisgezin, verkwist haren tijd met buurpraatjes; *hij* voelt zich niet

gelukkig bij den huiselijken haard, 't is hem daar te eng en te benauwd; hij wil de wijde wereld in, naar herberg en kroeg - en zoekt het geluk waar 't niet te vinden is. Zóó kan natuurlijk de familie, die langzamerhand tot zes of zeven leden is aangegroeid, het noodige onderhoud niet verschaft worden, en - het oudste dochtertje van 9 en het zoontje van 7 jaren moeten naar de fabriek, om zoo, door eene vermeerdering van inkomen - den ouden sleur te kunnen gaan!

Doch, welke zijn de ouders die zich aan buitensporigheden en verkwisting overgeven, wien spaarzaamheid en orde onbekend zijn? Het zijn, bijna *zonder uitzondering*, diegenen, welke, zelven van jongsaf aan 't bederf der werkplaatsen blootgesteld, beroofd bleven van eene *Christelijke opvoeding*, en langzamerhand onverschillig werden in zaken des geloofs en hunne godsdienstplichten verwaarloosden. Ook hier is dat woord waarheid: *dat de eene afgrond den anderen inroept*. Zij, die in hunne jeugd geen godsdienstig onderwijs genoten, zijn op hunne beurt onchristelijke, hunne plichten vergetende ouders, tirannen en moordenaars hunner kinderen. Uitzonderingen op dien regel zijn zeer zeldzaam.

Er zijn dan ouders, die de schuld dragen van het tijdelijk ongeluk en het zedelijk bederf hunner kinderen, misschien zelfs van vele opvolgende geslachten. Doch waar is het ook, althans in onze stad, dat ook menigmaal brave en arbeidzame ouders zich in zulken benarden toestand bevinden, dat zij voor deze noodkeus staan: òf ellende en broodsgebrek lijden, òf hunne jeugdige kinderen aan den arbeid zetten. Willen zij die twee uitersten ver-

mijden, dan moeten zij een beroep doen op de openbare en bijzondere liefdadigheid. Deze dan, het zij tot eer onzer stad gezegd, toont immer daadwerkelijk, dat de Christelijke naastenliefde geene grenzen heeft.

Dat zulk een abnormale, onnatuurlijke toestand menigmaal niet aan de werklieden te wijten is, wil ik in 't kort bewijzen.

In den regel, door het dagelijksch verkeer en de gewone levenswijze der arbeiders, treden zij in het huwelijk in den ouderdom van 20 à 25 jaren. Veronderstel nu eens, dat er na eenige jaren 3 of 4 kinderen zijn (dikwijls zijn er meer). De meesten verdienen van 60 cents tot 1 gulden dus gemiddeld[1)] 80 cents per dag. Zij, die meer verdienen, zijn uitzonderingen. Aan huishuur betaalt men per week, door elkander genomen, 80 cts. Dus blijft over 4 gulden 's weeks tot kleeding, voeding, voor vuur, licht enz.[2)] voor 5 of 6 personen; dit geeft per hoofd ongeveer 11 centen daags. Indien onze moderne economen de kunst verstaan, om daarmede te leven, vooral bij de tegenwoordige duurte der levensbehoeften, dan verzoek ik dringend, dat zij aan onze arme werklieden die kunst eens komen leeren.

Ook zijn er in onze stad volgens de vroeger aangegeven statistiek 589 arbeiders-weduwen. Hoe moeten zij het aanleggen? Menigmaal hebben zij nog zeer jeugdige kin-

1) In de glas- en aardewerkfabrieken kan dit bedrag op ongeveer 90 cts. gebracht worden.
2) Hierbij komt nog in de meeste fabrieken 1 à 2½ percent korting van het loon voor *ziekenkas* of *weduwenfonds* enz.

deren en kunnen dus zelven niet gaan werken. Zijn zij daartoe in staat, dan nog is 't onmogelijk om door haren arbeid in de behoeften van haar huisgezin te voorzien: de vrouwen toch verdienen gemiddeld niet meer dan 3 gulden in de week[1]. Zonder medewerking der kinderen bestaat er geen mogelijkheid om in 't levensonderhoud te voorzien.

Bij dit alles hebben wij slechts de *gewone* omstandigheden beschouwd, wanneer de arbeider kracht en gezondheid geniet en het werk overvloedig is. Wanneer echter onheilen, ziekten of vermindering van arbeid zulke gezinnen komen treffen, dan voorzeker zal de nood loodzwaar op hen drukken. Uit het voorgaande toch blijkt duidelijk, dat in zeer vele gevallen aan *sparen voor kwade tijden* niet te denken valt.

Armoede, ellende en ontberingen van allerlei aard vallen als akelig grijnzende spoken over zulke familie heen. Is het dan te verwonderen, dat, in dusdanige omstandigheden, sommige ouders zich laten verleiden tot het opofferen hunner kinderen aan den *Moloch* - de geldzucht onzer eeuw? Ja, het woord is er uit! dáár zit de wortel des kwaads, daar ligt de hoofdoorzaak der ontelbare rampen, welke wij in die jeugdige, diep ongelukkige kinderen betreuren! Dat zal in het volgend artikel aangetoond worden.

De oorzaken in de hoogte.

Zijn sommige ouders schuldig aan het ongeluk hunner

1) De weduwe geniet uit het pensioenfonds ten hoogste voor het *oudste* kind 25 cents en voor de jongeren elk 10 cent per dag. Zij, die dus 4 kinderen beneden 12 jaar heeft, krijgt 55 cts. per dag.

kinderen, menigmaal doen zich toch *verzachtende omstandigheden* voor, waarin hun gedrag wel geene volkomen billijking maar toch eenige verontschuldiging vinden kan. Veel zwaarder drukt volgens mijne overtuiging de verantwoordelijkheid van de, voor Godsdienst en vaderland zoo nadeelige gevolgen des arbeids van jeugdige kinderen op het hoofd der fabrikanten, die dezen in hunne werkplaatsen toelaten.

Wie toch zou zich niet diep verontwaardigd gevoelen, indien hij zag, dat zijn rijke nabuur een of twee kinderen, van 8 of 9 jaren, in gezelschap van eenige bedorven mannen in een ongezond en dompig vertrek opsloot, om hen daar van den morgen tot den avond, of van den avond tot den morgen, voor een loon van weinige centen, te laten arbeiden? Een ieder zou met verachting op zulk een man neerzien en op hem toepassen deze van den gloed der waarheid schitterende woorden van een geleerden schrijver[1)], welke ik, om derzelver kracht niet te verminderen, onvertaald weergeef: *C'est l'exploitation païenne des faibles par les forts, qui menace de renaitre aujourd'hui, par suite de l'invasion des vices du paganisme: la passion des jouissances et l'orgueil des richesses!*

Zou dat strenge oordeel wellicht minder toepasselijk zijn op de industriëelen van onzen tijd, omdat, in plaats van een of twee, een honderdtal onschuldige kinderen in hunne fabrieken te gronde gaan? Of zou men hen onschuldig willen verklaren, omdat zij de moderne theorieën der staathuishoudkunde in praktijk brengen? Daarin toch wordt

1) *Périn*: De la richesse dans les Sociétés chrétiennes T.H.

geleerd, gelijk de beroemde bisschop *Von Ketteler* zich uitdrukt, dat het arbeidsloon geregeld moet worden *naar de levensbehoefte in den engsten zin genomen*, d.w.z. naar hetgeen de mensch aan voedsel en kleeding noodig heeft, *opdat hij niet van honger en ellende omkome*.

Nog meer vermaard is dit andere moderne beginsel, dat ook op den *arbeid* wordt toegepast: 'vraag en aanbod bepalen *alleen* en *uitsluitend* de rijzing of de daling van het loon.'

Het bestek van deze artikelen gedoogt geene lange uitweiding over de valschheid van dit beginsel. Alleen wil ik wijzen op een praktische, doch verderfelijke gevolgtrekking, welke daaruit voortvloeit en in betrekking staat tot mijn onderwerp.

Indien door *niets* anders dan door vraag en aanbod de waarde des arbeids bepaald wordt, dan is een strijd op leven en dood tusschen werkgevers en arbeiders onvermijdelijk. Dan toch kunnen en moeten de arbeiders, indien zij daartoe bij machte zijn, door *werkstakingen* het loon tot onbeperkte hoogte doen stijgen; en industriëelen integendeel, waar handen in overvloed zich aanbieden, zullen het tot het laagste peil doen afdalen.

Uit de toepassing van deze moderne beginselen wordt dan een ijzingwekkende toestand geboren, welken ons de Leuvensche Hoogleeraar[1)] met krachtige trekken afteekent: 'quand tous ces hommes, réduits à l'état de machine, ne conserveront du feu de l'activité de l'homme que les appétits les plus désordonnés et les plus dangereuses cupidités; quandils ne se sentiront plus de force que pour maudire

1) Perin, Op. Cit. II blz. 180.

ceux qui recueillent les bénéfices de leur abaissement et de leurs souffrances; - quand, d'autre part, les puissants de l'industrie ne reconnaissant de supériorité que celle de l'intelligence et des richesses, seront portés à ne voir dans les masses, qu'ils mettent en mouvement, que des êtres de nature inférieure, qu'il faut contenir en les exploitant;.... ne sera-t-on pas bien près de la situation des sociétés païennes, où l'esclavage se justificiait en même temps par la raison d'Etat et par les raisons philosophiques.'

Hoedanig nu is in Nederland en ook te Maastricht de toestand?

Hier is de arbeidersstand zeer talrijk, en zoo wordt gewoonlijk de aanvraag naar werklieden door het aanbod overtroffen. Indien dan deze oude stelregel der Christelijke tijden vergeten wordt, '*dat, in 't algemeen, het loon des arbeiders zoo groot dient te wezen, dat hij daarvan met zijn gezin, volgens zijn stand kan leven*', wat zal dan gebeuren? Het ontoereikende van vaders verdiensten moet dan door den arbeid van het jeugdige kind aangevuld worden: bij de 80 centen des eersten komen er nu 40 van de beide oudste zonen, en - met *ƒ* 1.20 daags - kan het huisgezin voortsukkelen. Het is hier, zegt P. Van Gestel, een handel in menschen, die leven van hetgeen men voor hen geeft! En het gevolg van dit alles? Klimming van de acties der fabriek; verhooging met zooveel duizenden van 't batig slot van den fabrikant-eigenaar en - grootere weelde en vertooning, buitensporige uitgaven en verkwistingen of opeenstapeling van millioenen voor de reeds schatrijke erfgenamen. - Zonneklaar toch is het,

dat hier *alle* omstandigheden samenwerken in het voordeel van den industriëel: 1. aan kinderen van 7 tot 12 jaar wordt slechts 15 tot 25 cents daags betaald, dewijl aan ouderen 30 tot 50 cents zou moeten gegeven worden. 2. Door dien arbeid der kinderen wordt het aantal werkende handen vermeerderd, het aanbod stijgt, en - de waarde des arbeids - het loon - daalt. 3. Menig huisgezin, dat zonder loonsverhooging niet zou kunnen leven en elders een beter heenkomen moest zoeken, rekt zijn kwijnend bestaan en blijft in ellende voorttobben, *omdat ook de kleinen iets meê verdienen*.

Hen, die hunne plichten als *vaders* hunner werklieden betrachten en naleven, wil ik zeker niet te na spreken; doch wanneer men ziet, hoe sommige moderne industriëelen niets zoeken dan hun eigenbelang, naar niets anders streven dan naar schatten en rijkdommen, roem en eer, ijdelheid en weelde, dan denkt men onwillekeurig aan de *exploitation des faibles*, waarvan Périn spreekt. Zulke heeren toch schijnen den werkman te beschouwen als uitsluitend levende voor zijnen meester, als een stoomwerktuig, dat nacht en dag moet voortwerken, om zóóveel percent 's jaars op te brengen, ja - de lezer vergeve de vergelijking - gelijk een lastdier, dat slechts 't *noodzakelijke* onderhoud hebben mag en dan altijd voort! voort! totdat de krachten het verlaten en 't machteloos nederzinkt. Ach, zulke moderne industriëelen zijn met blindheid des geestes geslagen, want anders zouden zij zien, hoe die hoopen gouds, welke dagelijks door hunne handen glijden, straks nog zwommen in het zweet des zwoegenden arbeiders, in

de tranen der diep bedroefde weduwe, in 't bloed, ja in 't levensbloed van onschuldige kinderen. Indien in hunne ziel het Christen-geloof der vaderen nog leefde, en een vonkje van naastenliefde nog brandde, dan zou gewis hun hart bloeden bij 't aanschouwen van de ellende dier diep ongelukkige kinderen, wier lichaamskrachten worden uitgeput, wier geest verstompt en wier ziel medegesleept wordt tot in de onpeilbare diepte van zedelijk verderf.

Zij, en zij op de eerste plaats konden aan dien droevigen toestand een einde maken; 't kost hun slechts één woord: *geen kind beneden de* 12 *jaren wordt toegelaten* - maar ach! dat woord spreken zij niet! en waarom niet?

Dat woord zou hun jaarlijks eenige honderden (misschien duizenden) guldens kosten en hunne praalzucht ijdelheid, en weelde eenigszins doen inkrimpen. Doch dat kan, dat mag niet geschieden.

Over de *verontschuldigingen* - welke immer ten dienste staan van hen, die er gebruik van willen maken - zal ik vooreerst dit opmerken: dat zij, die voorgeven geene oudere werklieden in voldoend getal te kunnen krijgen en alleen uit nooddwang te handelen, gewoonlijk en - ik beweer bij ons bijna *altijd* - tegen beter weten in, *onwaarheid* spreken. Ook zegt men soms: die kinderen wilde ik liefst verwijderd zien; doch door 't aanhoudend verzoeken en smeeken der ouders moet men toegeven.

Och, beste heer, is dat ernst of scherts? Indien die verwijdering eens voor mijnheer of de aandeelhouders *voordeeliger* ware, zou men dan ook zoo goedhartig wezen? En dat klagen en dat vragen der ouders, zou dat niet te ver-

helpen zijn? Als uw budget met eenige guldens daags verminderd en hun werkloon daarmeê verhoogd werd, dan kondet gij tot zulke lastige lieden zeggen: *hoor eens man, gij verdient zooveel als gij voor uw gezin noodig hebt; wees zuinig en spaarzaam, laat uw kind onderwijzen en Christelijk opvoeden, dan zal het immer een brave zoon blijven en ook later een flink arbeider worden. Dit althans staat vast: bij mij wordt niemand, beneden de* 12 *jaren, aangenomen*.

O, indien alle industriëelen zóó spraken en zóó handelden! Doch helaas! hier zou men de lamp van Diogenes moeten opsteken om ze te zoeken!

Ook zijn er fabriekanten, die beweren, dat het arbeiden der kinderen beneden 13 jaren noodzakelijk zou wezen, om later in sommige vakken een geschikt arbeider te worden. In eene Nota van 23 December 1864, door den grootsten industriëel van Maastricht aan de Staats-Commissie ingezonden[1)] leest man: '*het is zeker dat eene dusdanige bepaling* (den arbeid tot 13 jaar verbiedend) *voor sommige fabrieken zeer belemmerend zou zijn, b.v. voor fabrieken van glaswerk en kristal. Het is van genoegzame bekendheid en de informatiën van alle fabrieken van dien aard zullen het bevestigen, dat in dat vak zich geen werkman kan bekwamen, tenzij hij van zijne vroege jeugd daarin is opgeleid en zich tusschen de werkuren op kosten van den fabrikant daarin kunne oefenen enz.*

Hier veroorloof ik mij eenige eenvoudige en bescheidene opmerkingen. Vooreerst, dat zulke maatregel *belemmerend*

1) Zie Rapport der St. Com., Ve Afl. blz. 908.

zou zijn en nadeelig ook op financiëel gebied, dat zal iedereen gaaf aannemen. Doch, dat de bekwaamste werklieden zullen gevormd worden uit die kinderen, welke van 8 of 9 jaren den arbeid beginnen, wier krachten en gezondheid verzwakt worden, wier geest onontwikkeld, onbeschaafd en verstompt blijft - dat zullen de meeste lezers met schrijver dezes nog al zonderling en onbegrijpelijk vinden. En dan nog *tusschen de werkuren* (alsof deze al reeds niet genoeg waren) zich oefenen! - Doch ons verstand schijnt soms anders te redeneeren dan dat van industriëelen, vooral in de 19e eeuw. Derhalve zullen wij het getuigenis van *mannen van het vak* moeten raadplegen en zien of deze allen het over dit punt eens zijn.

Ik lees dan op blz. 911 van gemeld rapport in een antwoord aan de Commissie, door den toenmaligen burgemeester geteekend: "*Informatiën uit competente bron stellen het buiten twijfel, dat een jongeling, die op zijn* 14*e jaar, zelfs op zijn* 15*e, het glas- of kristalblazen aanleert, dit ambacht op zijn* 20*e jaar, en dikwijls nog vroeger, naar mate der ontwikkeling van den leerling, machtig kan zijn. De taak der kinderen van* 6, 7 *tot* 13, 14 *jaar - zeggen de informamatiën - bepaalt zich tot het aanbrengen van gereedschappen, grondstoffen enz., het plaatsen van gemaakte voorwerpen en dergelijken*."

Eenige regels verder wordt *de bron* der informatiën aangegeven, namelijk een brief van den burgemeester van *Seraing* en een van den directeur der glas- en kristalfabriek te *Val- S. Lambert*. In het laatste dier stukken lees ik onder anderen: *si ce n'était l'intérêt des parents et un peu le nôtre* (913), *ces enfants pourraient três-bien*

au point de vue de leur apprentissage n'entrer à l'atelier qu'à l'âge de 14 *ans*. En toch, deze kinderen gingen school en kwamen slechts van *tijd tot tijd*, tusschen de schooluren, *tot hunne uitspanning* een uur of wat bij hun vader in de fabriek doorbrengen. Verder staat daar: *nous ne nous décidons à les prendre à cet âge* (de 9 à 10 ans) *que forcés par la nécessité.... l'âge le plus favorable pour les admettre dans l'atelier serait* 12 *ans*.'

Wie hier gelijk heeft - dit laat ik ter beoordeeling aan deskundigen over.

Ook zeggen sommige industriëelen wel eens (doch slechts tusschen vrienden en bekenden): *wij zouden het wel zonder jeugdige kinderen kunnen en ook willen doen, maar - de concurrentie*! Hierop wil ik het antwoord geven van den Gentschen Hoogleeraar en Wethouder *Wagener*[1]: 'aldus moet onderwijs en opvoeding der kinderen ten offer gebracht worden aan de eischen der nijverheid. Wat zou men zich over de geestelijke en zedelijke ontwikkeling der kinderen bekommeren; indien de industrie maar vooruitgaat en bloeit!! Door zulke redeneeringen zal het kind altoos onmeedoogend ten offer gebracht worden aan dat afgetrokken denkbeeld - *nijverheid* genoemd. Laten wij echter niet vergeten, dat ook, met dergelijke argumenten, *de slavenhandel* gewoonlijk verdedigd wordt.' (blz. 30.)

Zoo komen wij dan tot de slotsom van dit betoog: dat niet slechts de ouders, maar ook de fabrikanten, die jeug-

1) *De la nécessité d'une Loi sur le travail des enfants dans les manufactures, blz.* 30.

dige kinderen op hunne werkplaatsen toelaten, de *hoofdoorzaak* zijn van de stoffelijke ellende, het diep zedelijk verval van ontelbare medemenschen; dat de heeren, die jaarlijks duizenden, ja honderd-duizenden verdienen, door eenige opoffering in het lot van zoovele kinderen verzachting kunnen aanbrengen - misschien zelfs hunne ziel en lichaam van een bijna wissen ondergang redden.

De Genees- en Behoedmiddelen.

Tegen den dood is geen kruid gewassen - zegt een spreekwoord. Behalve voor deze laatste en onvermijdelijke kwaal, welke den koning gelijk den geringste zijner onderdanen onvermijdelijk treft, bestaan er geneesmiddelen voor alle ziekten ter volkomene herstelling of althans tot leniging en verbetering van den toestand des lijders.

Ook voor maatschappelijke kwalen bestaat er hoop op genezing, indien allen, wien het heil van godsdienst en vaderland ter harte gaat, met vereenigde krachten willen medewerken om de gapende wonde te verbinden en ze te bedekken met verzachtende olie en genezenden balsem.

Golvend gudst het bloed uit de breede en diepe wonde, geslagen in 't hart der jeugd bij de talrijke klasse der armen. Niemand dan, die dezen droevigen toestand in al zijne ellenden doorschouwt, zal het mij euvel duiden, dat ik mijne zwakke krachten wijd aan het opsporen van middelen tot redding en herstel.

Als eerste oorzaak des kwaads hebben wij vroeger aangewezen het gebrek aan Christelijke opvoeding en gods-

dienstzin. Immers, in onze ambtsbediening treffen wij dagelijks huisgezinnen van arbeiders aan, die gelukkig en tevreden leven. Zij verdienen gewoonlijk niet meer dan anderen, en toch laten zij hunne kinderen niet werken, voordat zij tot hun 12e of 13e jaar eene Katholieke opvoeding en onderwijs genoten hebben. Hoe dit nu komt? Indien gij daar binnentreedt bij zulk gezin, vindt gij alles zindelijk en geordend; de vrouw is bezig met haar huiswerk of leert den kleinen bidden; de vader voelt zich aan den huiselijken haard gelukkig te midden der zijnen; hij verkwist niets. - Beiden zijn zuinig, matig, en als de arbeid goed gaat, wordt er een stuiver of wat 's weeks weggelegd voor den tijd, dat de oudste zoon zijne eerste H. Communie doet. En dan komt de Zondag of een hooge feestdag - dagen van waar geluk en blij genot voor het gansche gezin. In de kerk, te midden van de pracht en den rijkdom van den Katholieken eeredienst, voelt zulk een man zich opgebeurd; in het aanhooren van Gods woord, in het ontvangen der HH. Sacramenten vindt hij troost en bemoediging, en gelukkig en tevreden keert hij huiswaarts, om daar den overigen vrijen tijd in zalige vreugde te midden der zijnen door te brengen. Ook in de week vindt hij eene aangename verpoozing in 't bijwonen der H. Familie-Congregatie, alwaar met gebed, gezang en Christelijk onderricht de avond aangenaam wordt doorgebracht. Doch genoeg: dààr, waar geloof en godsdienstzin heerschen, daar wonen vrede, tevredenheid en geluk, zelfs in het nederigste kamertje onzer achterbuurten.

Wiens taak nu is het, op de eerste plaats, dit krachtig

werkend middel voor het welzijn der arbeiders en hunner kinderen toe te passen en diens invloed meer en meer uit te breiden? Voorzeker op de *geestelijkheid* rust die verheven plicht - doch dat niet alleen, maar ook in 't bijzonder, opzichtens de quaestie, die hier besproken wordt, zijn zij ambtshalve *verplicht* zich het lot der kinderen aan te trekken. Op bladzijde 321 der *Acta et Statuta* van het Provinc. Concilie van Utrecht worden zij aan dien plicht herinnerd met de volgende woorden: '*Het is niet de geringste ramp van onzen tijd, dat kinderen veel te jong aan werkplaatsen en fabrieken verbonden worden tot zeer groot nadeel hunner lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. Door bovenmatigen arbeid en bedorven lucht wordt de ontwikkeling der tengere ledematen onderdrukt, en door gebrek aan noodzakelijk onderricht blijft de geest verstompt. Mogen dan de zielenbestierders, die van die groote ellende in hunne parochie getuigen zijn, zich over den toestand dier ongelukkigen erbarmen en alles in het werk stellen, om van de fabrikanten te verkrygen, dat in hunne werkplaatsen geene kinderen toegelaten worden, vóórdat zij hunne eerste H. Communie gedaan hebben. En dewijl de jongelieden in de fabrieken aan ontelbare gevaren van verleiding blootgesteld worden, dat zij* (de geestelijken) *al hunne krachten inspannen, om te verkrijgen, dat aldaar de tucht naar den eisch der Christelijke zedenwet geregeld zij*.'

Hoe de geestelijkheid in dit opzicht haren plicht betracht; hoe zij treurt en weeklaagt over het lot der arme kinderen; met welken nadruk zij bij de fabrikanten en bij de ouders ten gunste der kleinen spreekt - dit alles *mag* schrijver dezes niet mededeelen;

loven of prijzen zou veel minder nog in *zijn* betoog passen.

Doch andere mannen zijn er, wier invloed op het lot van vele armen-kinderen groot en machtig is, namelijk *de Leden der Vereeniging van den H. Vincentius*. Aangenaam is 't mij hier met één enkel woord te mogen gewagen van hun verdienstelijken arbeid. Het hoofddoel hunner vereeniging: *bevordering van godsdienst en zedelijkheid door middel der aalmoes* - wordt door deze ijverige mannen volkomen begrepen. Met dit doel voor oogen - hier wil ik andere werken van liefdadigheid stilzwijgend voorbijgaan - zorgen zij, dat een vijftigtal *verlatene* kinderen te Maastricht in een bijzonder gesticht eene Christelijke en maatschappelijke opvoeding ontvangen; dat aan 300 anderen kosteloos onderwijs gegeven wordt[1]. Wanneer nu deze kinderen op twaalf- of dertienjarigen leeftijd de school verlaten, dan bezitten zij eens, voor hunnen stand voldoende kennis van lezen, schrijven en rekenen; hun verstand is voldoende ontwikkeld, om, in welk vak ook, knappe arbeiders te worden. Doch vooral hun hart is *gevormd* door eene godsdienstige opvoeding; de afschuw voor het kwaad en de liefde voor de deugd, hun van jongsaf ingeboezemd, de gewoonte om dikwijls tot de H. Sacramenten te naderen - dit alles dient hun tot schild en wapenrusting in den strijd tegen de verleiding, waaraan zij gaan blootgesteld worden in de werkplaatsen. Zelden dan ook ziet

1) Ook andere bijzondere scholen, die aan minstens 1500 armen kinderen *gratis* onderwijs geven, stichten onberekenbaar veel goeds in onze s'ad.

men zulke Christelijk opgevoede kinderen van den goeden weg afdwalen of - wanneer dit gebeurt - dan keeren zij spoedig tot hunne vroegere levenswijze terug.

Ook zijn zij, op lateren leeftijd, voorbeelden van zorgvuldige huisvaders en moeders, die dan weder aan hunne kinderen hetzelfde geluk eener Christelijke opvoeding laten genieten. O, hoe menigmaal werd mij door de broeders en zusters in da scholen gezegd: ‘de vader of de moeder van dezen of die is ook vroeger bij ons in school geweest. Zij zorgen goed voor hunne kinderen; nooit blijven deze te huis en verlaten de school ook niet vóór hun 13de jaar.’

Hier in 't voorbijgaan eene enkele vraag aan de voorstanders der *neutrale* school: brengt deze ook zulke zegenrijke resultaten voort? - en de ondervinding antwoordt *neen; kan* zij, uit haren aard, den godsdienstzin bevorderen en de ware en *Christelijke* deugden aankweeken, die alléén in staat zijn, het kind tegen 't bederf te behoeden en van de arbeiders zorgvuldige, brave en dus gelukkige huisvaders te maken? - Zouden dan de heeren liberalen, die beweren, dat het lot der armen hun zoo innig ter harte gaat, niet goed doen met het bijzonder d.i. *godsdienstig* onderwijs te bevorderen en zooveel mogelijk te ondersteunen, in plaats van - gelijk 't thans geschiedt - het te onderdrukken en, waar het kan, onmogelijk te maken?

Ook is het bij onze conferentie een vaste regel (dien ik ter navolging voorstel aan alle conferentiën in fabriekplaatsen), dat geen huisgezin bedeeld wordt, waarvan een kind *beneden de* 12 *jaren* arbeidt; terwijl men aan hen, die uit noodzakelijkheid een kind naar de werkplaatsen stuurden, *dubbele*,

ja *drievoudige* hulp aanbiedt, indien zij het kind terugnemen en ter school zenden.

Eindelijk geven eenige heeren der conferentie met medehulp en onder leiding van gediplomeerde onderwijzers eene *Zondagsschool*, waar aan een honderdtal jongens van 12 tot 18 jaren elken Zondag 2 uur onderwijs gegeven wordt in lezen, rekenen, schrijven en - voor de meergevorderden, de beginselen der Fransche taal, welker kennis in onze stad bijzonder nuttig is. Door een der geestelijken wordt onderricht gegeven in de Christelijke leering en de gewijde geschiedenis.

Gaat dan voort, waarde medebroeders, op die eer- en verdienstvolle baan! Indien de wereld uwen arbeid niet naar waarde schat, uwe inzichten miskent en zelfs u minacht en bespot, beschouwt dan die arme blinde met medelijden; verheft uw oog en hart tot God, wiens alziend oog met welbehagen uwe werken beschouwt, en die de heilige meening, in de diepste plooien uws harten begraven, kent en goedgunstig aanneemt. Zijn rijkste zegen zal in het leven op u rusten en, bij het einde uwer aardsche loopbaan, zullen uwe liefdewerken u den zoetsten troost en eene zalige hoop op eene betere toekomst schenken!

Eene andere zedelijke macht, welke haren veelvermogenden invloed kan doen gelden om het werken der kinderen op jeugdigen leeftijd tegen te gaan - is het *Armen-Bestuur*. Indien overal en altijd dat bestuur zóó onpartijdig handelde en zoo goedgezind ware als in onze stad, dan zou ik gaarne een beroep doen op zijne medewerking. Door *rijke* en *milddadige* hulp te verleenen aan hen, die te midden

hunner diepe armoede de kinderen van de fabrieken terughouden, zou onberekenbaar veel goeds kunnen gedaan worden.

Doch, helaas! de ondervinding heeft ons geleerd, dat er ook armbesturen aangetroffen worden, voor wie de naam van *gewetenstirannen* niet ongepast wezen zou. Getuige die beruchte geschiedenis uit *Rotterdam*. Voor eenige jaren toch werd aldaar in het *reglement* van het gemeentelijk armbestuur dit artikel (9) opgenomen: *Kinderen uit gezinnen, die onderstand genieten, moeten op* STADS-*armenscholen gaan, voor zoover zij daartoe in de termen vallen*.

Aldus *dwang*, ook voor *Katholieke* ouders, om hunne kinderen in godsdienstlooze scholen te plaatsen. Den ouders nu, wier geweten, (in de omstandigheid vooral, wanneer er gelegenheid voor het genieten van bijzonder onderwijs bestaat) verbiedt van de openbare school gebruik te maken, wordt dit vreeselijk dilemma voorgeworpen: 'bedel langs de straten, verga zelfs van armoede - of geef ons uw kind over en offer uwe overtuiging en uw geweten, op.'

O, wie ooit met eigen oogen aanschouwde wat het scherpsnijdend zwaard des hongers vermag; hoe het kermen der kinderen, die schreien van ellende, het moederhart verscheurt - zal lichtelijk begrijpen, dat in zulke gevallen plicht en geweten en ook het geestelijk welzijn des kinds dikwijls ten offer gebracht worden. Ja, menige moeder zal dan met tranen in de oogen en met bevende hand dien toegeworpen Judas-penning ontvangen hebben!

Schande en verachting over zulk eene handelwijze!

De hulp der armbesturen kan dus niet *onvoorwaardelijk* worden ingeroepen. Een laatste, en vooral door vele fabri-

kanten gevreesde hefboom tot wegneming van den rotsklomp, waarop de stoffelijke en zedelijke welvaart van duizenden schibreuk lijden - is de *publieke opinie*. Zoolang die *groote heeren* overal worden bewonderd om hunne pracht en praal en vooral om de duizenden en honderdduizenden schats, dien zij vergaderden; zoolang zij in gezelschappen, couranten enz. worden geprezen en bewierookt om hun ondernemingsgeest, om het vele goede, dat zij doen door honderden handen arbeid te verschaffen - en ik weet niet waarom al meer - zoolang dat geschiedt, meenen zij werkelijk, (of minstens nemen zij de houding aan, dat zij 't denken) de groote, belangelooze weldoeners der armen en der gansche maatschappij te wezen. Komt ook hier of daar de stem van een menschenvriend door een protest tegen de *kinder-arbeid* dat streelend concert van vleierij en loftuitingen storen, dan wordt hij met een verachtelijken blik afgewezen als iemand, *die de belangen der industrie niet kent - misschien als een ijverzuchtig benijder*.

Moge dan de *pers*, die groote trompet van hetgeen men gewoon is *openbare meening* te noemen, aan alle hoeken des lands, opnieuw en voortdurend krachtige en diep doordringende tonen uitgalmen - wellicht zullen zij hier of daar weerklank vinden in het verstand en in 't hart van menigen industriëel, die dan uit eigen beweging die schandvlek van zijnen naam zal willen wegvegen.

Ook zou de commissie van geneeskundig staatstoezicht door hare rapporten en de Gemeenteraden door vriendschappelijke onderhandelingen, openbare discussie of op andere wijze eenig gewicht in de schaal van waarheid en recht kunnen neerwerpen. Zoo werd dit gewichtig onderwerp in

den Gemeenteraad van Gent in 1868 behandeld; met *eenparige* stemmen werd besloten, om eene petitie aan de regeering in te dienen, om den arbeid der jeugdige kinderen te verbieden en te regelen. De *Cercle Commercial et Industriel* heeft insgelijks eenparig daaraan hare goedkeuring geschonken.

Doch, kunnen raadgeving, verzoek, terechtwijzing naar Christelijken plicht, beroep op menschelijk gevoel niet baten, kan niets den toestand verbeteren: dan kome over Nederland, in de eeuw der verlichting en beschaving, DE SCHANDE, DE ONUITWISCHBARE SCHANDE, dat er eene wet is MOETEN uitgevaardigd worden, om te verhinderen, dat het opkomende geslacht der arbeiders naar geest en lichaam ten ondergang gevoerd werd.

De Emputatie.

Een kundig en voorzichtig geneesheer gebruikt eerst ter genezing eener zware wonde verzuivering, verband en verzachtende en heelende zalven; wordt echter de wond immer wijder, gaat de ontsteking altoos verder, dan zal hij met vaste hand het brandijzer en 't ontleedmes in het zieke lichaamsdeel indrukken. Zoo ook dan nog de toestand verergeren en de kanker tot de beenderen doordringen mocht, en geen ander middel ter redding meer mogelijk geacht wordt, dan zal hij in de onvermijdelijke noodzakelijkheid moed en kracht putten om 't bedorven lidmaat te *emputeeren*.

De wijl nu de ondervinding in andere landen en ook in Nederland ons leert, dat noch door zachte middelen van

raadgeving en overtuiging, noch door aanmaningen, protesten en reclames de diep invretende en tevens besmettelijke kanker van den kinderarbeid genezen kan worden, is er geen heil voor die ongelukkige schepselen te hopen dan door de hulp van het machtige staatszwaard. Dat het dan dezen bedorven tak der nijverheid in één slag afkappe en onschadelijk make; dat de fabriekarbeid op jeugdigen leeftijd - door de wet verboden worde!

Reeds vóór een zestal jaren schreef de bekende P. Van Gestel (in zijn *Pauperisme en Christendom blz.* 79): *Ook ten onzent is de aandacht der regeering gevestigd op de verderfelijke gevolgen van het vroegtijdig gebruik der kinderen in de fabrieken. Maar hoe lang laat de gewenschte en zoo* NOODZAKELIJKE *wet op zich wachten*?

Doch ziet: daar in de societeit zit een bezadigd en deftig heer. Misschien een fabrikant. Hij leest dit, fronst het voorhoofd, wringt met koortsige spanning dit blad tusschen de vingeren en onwillekeurig roept hij uit: *dat gaat te ver*; *daartoe heeft de Staat het recht niet; dat is indringen in het huiselijke leven, de rechten der ouders schenden en de Staatsalmacht proclameeren - en dat doet een Katholiek - een priester - in den ultramontaanschen Maasbode!*

Wel, beste heer, houd u dood bedaard, want zulk een hevige gemoedsaandoening zou op uwen ouderdom gevaarlijk kunnen wezen; ik wil u niets onaangenaams zeggen en ook mijn gevoelen niet opdringen. Slechts ééne zaak verzoek ik: dat gij met kalmte de hierna volgende argumenten wilt nalezen voor deze stelling en dan - uw oordeel uitspreken: *De Staat heeft het recht en de macht*,

om den fabriekarbeid der kinderen te beperken en te verbieden.

De Staat heeft het recht en de macht om wetten te maken, die noodzakelijk zijn tot zijn einddoel, namelijk *het algemeen welzijn der maatschappij*. Om dat doel te bereiken is het noodig, dat *alle* burgers in staat gesteld zijn om, *volgens hunnen staat en stand* tot de algemeene welvaart *mede te kunnen werken*. Wanneer nu een aanzienlijk getal inwoners op onrechtvaardige wijze belet worden om die medewerking te verleenen, dan *kan* en *moet* de Staat optreden en door wettelijke voorschriften die hinderpalen uit den weg ruimen.

Welnu: in de voorgaande artikelen is bewezen geworden, dat de arbeid der kinderen in fabrieken (behalve de *zedelijke* gevolgen, welke de Staatsmacht ook niet uit het oog mag verliezen) oorzaak is van verzwakking des lichaams, van onbekwaamheid voor 's lands dienst, van ziekelijk nageslacht en vroegtijdigen dood. Tot het algemeen belang zullen zij dus weinig of niets kunnen bijdragen; integendeel zullen zij zelven menigmaal, door ziekte en onbekwaamheid, en hunne kinderen *bijna altijd* ten algemeenen laste komen van armbesturen en weeshuizen. Zou dan hier de Staat geen recht hebben om op te treden ten gunste van duizenden, die zich in zulk een onnatuurlijken toestand bevinden?

2o. Doch er is meer: wie zal den Staat het recht ontkennen om minderjarigen te beschermen tegen onrecht en geweld; om op te treden voor de rechten van onmondigen, die niet bij machte zijn zich zelven te verdedigen? Wie zal het laken, dat de wetgever (*waar zulks noodig is*) de ouders aan den plicht, door de natuurwet voorgeschreven,

herinnert van hunne kinderen 't noodzakelijke onderhoud en de noodige kleeding te verschaffen; dat de wet hun verbiedt het kind onmenschelijk te behandelen enz?

Wanneer nu de regeering eene wet maakt, waardoor op redelijke wijze de arbeid der kinderen verboden en geregeld wordt, dan doet zij niets anders dan: minderjarigen beschermen tegen ouders en fabrikanten, die van hunne overmacht misbruik maken; het recht verdedigen van de kinderen, bij wie gezondheid en krachten ondermijnd, de geest verstompt en 't hart bedorven worden.

Maar de *vaderlijke macht?* Het *recht der ouders* wordt verkort! Hierop meen ik niet beter te kunnen antwoorden dan met een kort en krachtig woord van *Ch. Dupin*, rapporteur van de commissie, belast met het maken van een wetsvoorstel over den kinderarbeid in de Fransche *Chambre des Pairs* (1840). Tot hen, die gemelde objectie maakten, sprak hij: ‘nous proclamons *le droit des pères*, et par ces mots nons entendons d'abord le droit de pourvoir les premiers à la santé de leurs enfants..... Mais le droit prétendu *de vendre, sans contróle et sans frein, la force, la santé la vie de leurs enfants* - nous voulons, que la loi l'interdise, le flétrisse et le châtie dans la personne des pères, indignes de ce nom.’ (Levasseur, *Hist. des Cl. ouvr. II*. 89.)

3. Daar 't mij gebleken is, dat sommige Katholieken - zelfs eminente mannen - huiverig zijn, om in deze zoo teedere quaestie den arm der Staatsmacht in te roepen, geef ik hun hier de uitspraak van den beroemden Leuvenschen hoogleeraar *Périn*, die zeker voor hen in het onderhavige vraagstuk van buitengewoon groot gezag zal wezen:

‘Les restrictions, apportées sur ce point à la liberté individuelle et à l'autorité du père, *se justifient par des raisons supérieures d'ordre moral et de conservation sociale*. C'est une loi générale de la vie sociale, que toutes les fois que le sens moral diminue, il faut que la loi étende son empire, pour arrêter les abus, sous lesquels la société succomberait. Quand les maîtres et les onvriers ont perdu à ce point la notion de ce qui est du à la faiblesse et à la dignité de l'enfant.... il faut bien que le législateur se charge de la leur rappeler, et qu'il prenne en main une tutelle, dont le père de famille oublie les devoirs’[1)].

Hiermede meen ik te kunnen volstaan en besluit: de Staat heeft het recht en ook den plicht tot eene wettelijke regeling van den kinderarbeid.

Doch de *lastige* lieden (tot wier getal bovengenoemde heer behoort, die wellicht nog niet bedaard is) hebben eene gansche reeks van tegenwerpingen gereed. Eenige daarvan wil ik heel kort trachten te wederleggen.

1. Zal deze wet wel gunstige gevolgen hebben? Zal ze niet werken ten radeele der industrie en ook der huisgezinnen, die aan het daggeld der kinderen behoefte hebben?

Op deze objectie in 't algemeen diene tot antwoord dit citaat van Périn: ‘'t is hier de vraag niet hoeveel of hoe weinig men zal uitrichten, maar wel - of de menschen van hunne eerste jeugd af een leven moeten leiden gelijk het redelooze wezen; of men die zedelijke kracht, zonder welke geen vooruitgang bestaat, zelfs niet op stoffe-

1) *De la Rich. dans les Soc. Brét. II*. 192.

lijk gebied, in hen zal laten uitdooven, voordat zij begon te ontluiken[1].'

2. Het ongerief, aan de industrie veroorzaakt, zal slechts tijdelijk en van korten duur wezen, dewijl men naderhand die jeugdige kinderen door oudere gemakkelijk vervangen kan. Dat zulks eenige grootere uitgaven zal veroorzaken, wil ik niet ontkennen; doch deze wegen zeker *niet* op tegen het zedelijk en stoffelijk welzijn van zoovele kinderen. - Ook moeten wij hier de resultaten, in andere landen reeds verkregen, niet vergeten. De hoogleeraar *Wagener*, in zijn reeds aangehaald vlugschrift, haalt ontelbare getuigenissen aan van de gunstige uitkomsten, door de wettelijke regeling in Engeland verkregen ook voor de nijverheid zelve. Ten overvloede zegt ons het gezond verstand, dat kinderen, die op 12- of 14jarigen leeftijd de fabriek binnentreden en naar geest en lichaam meer ontwikkeld zijn, bekwamer en verstandiger arbeiders zullen worden en tot den vooruitgang der industrie zullen bijdragsn. Ook zijn in België en in Nederland vele industriëelen, die zulk eene wet verlangen.

3. Doch het arme huisgezin zal er onder lijden! Zou dit werkelijk het geval zijn, dan moet en dan zal ook de openbare en bijzondere liefdadigheid tusschen beide treden; althans wat *onze* stad betreft, durf ik daarvoor gerust instaan.

Ook is vroeger reeds aangetoond, dat in zeer *vele* gevallen de nood des huisgezins ontstaat door de onmatigheid en verkwisting des vaders of de nalatigheid der moeder. Wanneer het vooruitzicht op de verdiensten des kinds is

1) Op. Cit blz. 192.

weggenomen, zal de nooddwang menigeen tot matigheid en orde aanzetten.

Ook zal van zelf, wanneer het aantal werkenden vermindert, het loon der ouderen stijgen, en dus de huisvader en ook de oudere kinderen *meer* verdienen. Dat wordt door de ondervinding in Engeland bevestigd. Ook zijn daar de werklieden over 't algemeen uiterst tevreden over de verandering door de wet aangebracht, en *vreezen zij den terugkeer tot de vroegere toestanden*[1].

II. Maar zal nu zulke wet ook gunstig werken voor de kinderen? Zullen niet velen van hen in slechteren toestand komen en in kleine werkplaatsen of in huis, waar de wet hen niet kan beschermen, tot harderen en meer ongezonden arbeid gedwongen worden? Zullen zij wellicht geene *straatloopers* worden, om een stukje brood te gaan bedelen?

1. Hierop antwoord ik in 't algemeen met den heer De Vries Robbé, President der Staats-Commissie: ‘dat is slechts eene *opinie*, welke op geene voldoende feiten rust; terwijl het oordeel van het *geheele* Engelsche fabriekswezen en van bijna alle landen, benevens van een groot deel onzer fabrikanten tot eene geheel andere conclusie leidt.’

2. Het misbruik der *kleine* werkplaatsen kan de wet voorkomen, door b.v. te bepalen, dat *alle* ateliers onder derzelver bepalingen vallen, waar minstens 10 werklieden of *twee* kinderen beneden 12 jaren arbeiden. Ook schijnt zulk misbruik van zeer geringen omvang te zullen wezen, want de kleine industrieën hebben *zeer weinig* kinderhanden noodig. Mocht echter ook een enkel kind, hier of

1) Zie Wagener blz. 48.

daar, daarheen den weg vinden, dan nog zal *de groote massa* gered kunnen worden.

3. Maar *de arbeid in huis?* - Vooreerst zijn er een buitengewoon groot getal (in onze stad verreweg de meeste) fabrieken die *niet* in huis kunnen laten werken. De weinige kinderen, die aldaar arbeiden, zullen zich, onder alle opzichten, veel beter, - of liever minder slecht - bevinden. De woning der armen, ofschoon in den regel niet ruim en luchtig, is althans niet zóó nadeelig voor de gezondheid als de meeste fabrieken, waar de lucht bezwangerd is met katoenpluizen, vluchtige vetzuren of met het stof van glas en aardewerk. Ook zullen de ouders, in 't algemeen, niet zulken langdurigen en harden arbeid van hunne kinderen vorderen als de meester in de werkplaats, die *op stuk* arbeidt en wien 't kind geheel vreemd is. *Nachtelijke* arbeid wordt nooit in huis verricht gelijk in fabrieken. Eindelijk zal het gevaar, waaraan het kind bijna zeker is blootge steld, om *zedelijk* bedorven te worden in de fabriek, in de ouderlijke woning nimmer zoo groot wezen en gewoonlijk zelfs niet bestaan.

Ik besluit dan: 1o. In ieder geval, zullen door de wet, indien ze tot stand komt, het *grootste gedeelte* der thans zoo ongelukkige kinderen van den arbeid teruggehouden worden; dan bestaat er gegronde hoop, dat zij door de bemoeiingen der geestelijkheid, der vereenigingen van liefdadigheid en bijzondere personen, die zich het lot der armen aantrekken op school geplaatst worden, om daar eene Christelijke opvoeding te genieten. Voor de meeste ouders zou immers het voorwendsel, dat zij steeds in den mond hebben: '*wij kunnen anders niet leven*' tot niets meer dienen,

dewijl de weg hun dan versperd is. Gaarne zullen zij dan het kind in school plaatsen én om het vooruitzicht op eenige ondersteuning én om van een last in het huis ontslagen te zijn.

2. De enkelen, die nog aan den arbeid blijven, zullen door de wet hun lot zien verbeteren.

3. *Dat nu de wettelijke regeling* (zegt terecht de heer De Vries) *niet alle kwaad wegneemt, is geene reden om niets te doen en den bewezen slechten toestand te laten, zooals hij is*.

Eindelijk de *straatlooperij*, die uit de wet zou volgen? Niemand natuurlijk is ingenomen met een baldadigen straatjongen; ook heeft het publieke bedelen voor kinderen groote gevaren en brengt hen menigmaal tot onzedelijkheid en diefstal.

Men vergete echter ook hier niet, dat de werkplaatsen even - en in sommige opzichten, nog meer gevaarlijk zijn, dat slechts voor *individus* het gevaar verplaatst wordt; terwijl honderden anderen daaraan geheel onttrokken worden. Ook kan dat kwaad door de gegoede burgers tegengewerkt worden, wanneer zij nooit aalmoezen geven aan kinderen, die langs de straten loopen. En hier is het de taak van dagbladen en van liefdadige instellingen, om de aandacht der burgerij op dit punt te vestigen. - Zou eindelijk die *lieve straatjeugd* het al te bont maken, dan kon zij wel eens kennis maken met de politie.

Ook zal hier de bijzondere en openbare liefdadigheid weer haren heilaanbrengenden invloed doen gevoelen en dat kwaad in zeer nauwe grenzen beperken.

Of nu ieder lezer - en ook onze oude heer van straks -

overtuigd is? Er zou nog veel, zeer veel, over en weder kunnen geredeneerd worden; doch mijn bestek laat zulks niet toe. Alleen heb ik over de hoofdpunten van deze gewichtige quaestie eenig licht willen verspreiden en den lezers mijne diepgevestigde overtuiging mededeelen.

Hun dan, die mijn betoog wellicht niet zonder eenige belangstelling gevolgd hebben, zij mijn oprechte dank gebracht, met het verzoek, dat zij de twee volgende en laatste artikelen, waarin het *Wetsontwerp - Van Houten* zal besproken worden, niet ongelezen ter zijde leggen.

Het Wetsontwerp - Van Houten en de Leerplicht.

Reeds in het jaar 1863 werd door de Regeering eene commissie benoemd, belast met het onderzoek naar den toestand der kinderen, die in fabrieken arbeiden. Omstreeks vier jaren later had die commissie haren moeielijken en omvangrijken arbeid ten einde gebracht. Ruim twee jaren verstreken, eer hare rapporten uit de persen van 's lands drukkerij volledig verschenen waren. In de voorgaande artikelen heb ik gelegenheid gehad daaruit eenige gevolgtrekkingen mede te deelen.

De Regeering echter bleef harerzijds werkeloos; zij scheen bevreesd te zijn, om deze zoo teedere en toch zoo gewichtige quaestie in 't hart aan te vatten. In het afgeloopen jaar werd het vraagstuk weer in de Tweede Kamer ter sprake gebracht. De Minister echter ontweek de moeielijkheid door het beweren der commissie (in het vorige artikel wederlegd), dat het kwaad van de groote fabrieken naar de kleine en naar de huizen zou verplaatst worden.

Dat antwoord klonk als een treurmare in de ooren van allen, die, met de droevige toestanden volkomen bekend, de diepe stoffelijke en zedelijke ellende met bloedend harte doorschouwen.

Toen trad de heer *Van Houten* op als beschermer van zoovele ongelukkigen. Hij maakte gebruik van het *recht van initiatief* der Kamer en diende een wetsontwerp in.

Groot was de vreugde bij velen in den lande: thans was de zaak der wetgevende macht in handen gesteld; eene beslissing zou *moeten* volgen, en zeker - wie zou 't betwijfelen? - de uitspraak zou, tegenover misbruik van macht, voor het recht der onschuld gunstig wezen.

Doch helaas! hoe pijnlijk werd veler gemoed aangedaan, toen men, tegelijk met de wet op den arbeid der kinderen, eene andere vereenigd zag aangeboden namelijk: die van *den leerplicht* of *schooldwang*.

Dat neem ik echter den heer Van Houten niet kwalijk: hij spreekt en handelt van *zijn* standpunt uit, en dat doet hij hier, gelijk altijd, met moedige oprechtheid en kordate onafhankelijkheid, Hij zal 't mij dan ook niet ten kwade duiden, dat ik rondweg mijne meening verklaar uit een Katholiek oogpunt: *op dien weg kunnen wij, Katholieken, u niet volgen; dat is strijdig met onze overtuiging, met ons geweten; wij willen en wenschen vurig eene fabriekwet, maar schooldwang - dat nooit!*

Dewijl echter het geluk en het heil van zoovele duizenden bij deze quaestie betrokken zijn, en dat, naar mijne innige overtuiging, door eene minnelijke schikking kan ver-

zekerd worden, moge de heer Van Houten vooral zijne eigene woorden steeds indachtig zijn: ‘alleen door het *gemeenschappelijke doel* (de lotsverbetering der kinderen) *voor oogen te houden en over de te kiezen middelen tot overeenstemming trachten te geraken, kunnen de voorstanders der wettelijke maatregelen dit ongewenscht resultaat* (nl. dat *niets* gedaan wordt) *vermijden. Voor zijn aandeel zal de ondergeteekende hiertoe medewerken..... Hij is bij het formuleeren van zijn voorstel bevreesd te ver te gaan. De voorstanders van het meerdere moeten, zoo eene poging, om het gewenschte doel te verkrijgen mislukt, voorloopig met het mindere genoegen nemen*.’

Aldus de heer *Van Houten* in zijne Mem. van beantwoording, aan zijn wetsvoorstel toegevoegd. Op dat terrein nu nadert steller dezes tot den heer Van Houten en zegt hem:

Wil Z.Ed. het gemeenschappelijk doel verkrijgen en den ongelukkigen toestand der fabriekskinderen verbeteren - LAAT DAN DE TWEEDE AFDEELING VAN HET WETSONSWERP - OVER DEN LEERPLICHT - WEGVALLEN; dat wordt thans gevorderd van elken *vrijheidsman, staatsman* en *menschenvriend*.

Ziedaar hetgeen ik in het kort zal trachten te bewijzen[1)].

De titel van *verdediger der vrijheid* - vooral van de

1) De quaestie van den leerplicht wordt hier alleen *practisch* beschouwd, in verband met de wet op den arbeid der kinderen. Hij, die ze verlangt op kernachtige wijze op philosofisch-rechtskundig terrein behandeld te lezen, wordt verwezen naar het vlugschrift: *De Leerplicht*, door P. Van Gestel, 's Bosch bij W. Van Gulick.

vrijheid van geweten - zal zeker den heer Van Houten niet onaangenaam wezen. Zulk een man echter mag, volgens zijne *eigene* beginselen, geen gewetensdwang invoeren en meer dan de helft zijner medeburgers *noodzaken* tot eene daad, door hunne overtuiging en door hun geweten verboden. Dit echter zou hoofdzakelijk het gevolg wezen van de invoering van den Leerplicht.

Zou dan de heer v.H. den titel van *vrijheidsman* willen verbeuren?

Het is toch van genoegzame bekendheid, dat alle Katholieken - dus □ der natie - en een groot deel der Protestanten van het openbaar onderwijs afkeerig zijn en het slechts uit nooddwang gebruiken, somtijds zelfs door hun geweten verplicht worden, om hunne kinderen daarvan verwijderd te houden. Dat bleek onlangs nog uit de Kamer-debatten, en de heer v.H. bekent dat zelf volmondig in zijne Mem. van toel. waar hij zegt: '*bij velen geldt als leus: liever geen onderwijs dan onderwijs op de staatsschool*.'

Wordt de leerplicht ingevoerd - dan worden dus duizenden ouders gedwongen tegen hun geweten en overtuiging te handelen of de straffen, door de wet bepaald, te ondergaan.

Doch de heer v.H. schijnt die hatelijke en vrijheiddoodende gevolgtrekking goed begrepen te hebben; daarom heeft hij om de hevigheid van den slag te breken twee behoedsmiddelen aangegeven.

Op de eerste plaats laat hij 't aan de Gemeenteraden over, om den schoolplicht al of niet in te voeren. Aldus zal de dwang niet *algemeen* worden, dat is waar. Maar wat zal gebeuren?

1o. Wanneer in de groote steden, waar in den regel het schoolverzuim 't grootste is, door den gemeenteraad van die faculteit een gretig gebruik gemaakt wordt, wat zal het gevolg wezen? Dat de hevige discussies uit de Tweede Kamer naar het raadhuis overgebracht worden en ten slotte - soms met één stem meerderheid - jegens honderden ouders gewetensdwang zal worden uitgeoefend. - Aldus zal het *onrecht* beperkt worden - doch immer blijven bestaan.

2o. Ook moet men hier de vraag stellen: voor wie wordt de leerplicht ingevoerd, wie zal er 't meest onder lijden? - De arbeidende, de behoeftige klas, doch zij heeft geen stemrecht; zij heeft in den gemeenteraad geene vertegenwoordigers; zij kan dus hare meening daar niet verdedigen. Hier dus minder dan ooit zijn de raadsleden de vertegenwoordigers van hen, voor wie besluiten gemaakt worden. Het is en blijft een *dwang*, door den machtige op den geringe uitgeoefend.

Het tweede middel, ter verzachting aangeboden, is: dat het *onderwijs vrij* blijft, d.w.z. dat het voldoende geacht wordt, wanneer 't kind *bijzonder*- of *huisonderwijs* geniet en daardoor aan de wet voldaan wordt.

Doch 1. huisonderwijs is voor de *rijke lui* - en voor hen is geen leerplicht noodig.

2. Maar de ouders hebben toch de vrijheid om gebruik te maken van *bijzonder* onderwijs? Ja, de gegoeden zullen zich dat - gelijk nu - blijven getroosten; maar de armen dan? Wanneer in die plaats eens geene bijzondere armenschool ware, en de Raad toch, op 't voorbeeld van Rotterdams Armbestuur, de kinderen tot schoolgaan dwong? - Of blijft de heer v.H. borg voor 't gezond verstand en

den vrijheidszin van alle gemeenteraden? En hoe zal het gaan ook daar, waar eene bijzondere armenschool bestaat, doch - gelijk dit overal geschiedt - opgepropt vol is, en de middelen ontoereikend zijn, om grooter lokalen en vermeerdering van personeel te verkrijgen? Zal dan de gemeentekas tusschenbeide komen met subsidie? - Maar dat kan, dat mag niet; de *wet* verbiedt zulks!

Ik kom dan tot deze conclusie: hoe goed ook de bedoeling des Heeren v.H. moge geweest zijn, het ontwerp van *gedeeltelijke* invoering van den leerplicht is en blijft voor duizenden *gewetensdwang* en mag dus niet door een vrijheidminnend man verdedigd worden.

Een staatsman, die geroepen is om wetten te helpen vervaardigen ten algemeenen nutte, mag, bij de moeielijke taak hem opgelegd, de volgende punten nimmer uit 't oog verliezen: 1. Hoedanig is de algemeene gezindheid der onderdanen? 2. Is de voorgestelde maatregel noodzakelijk? 3. Zal hij geene algemeene ontevredenheid veroorzaken, en zal hij wel uitgevoerd kunnen worden? 4. Zullen daaruit geene gevolgen voortvloeien, welke het beoogde resultaat grootendeels doen mislukken?

Laten wij die gestelde vragen eens toepassen op den leerplicht, in verband met de wet op den kinderarbeid. - Dat de publieke meening en het vrijheidsgevoel van het Nederlandsche volk den leerplicht verafschuwt, zal de heer v.H. wel niet ontkennen; ik kan hier dan volstaan met de herhaling van de woorden des ministers, den heer Geertsema: '*wij wenschen niet gedwongen te worden, zelfs niet ten goede: dat is een karaktertrek van het geheele Nederlandsche volk*.'

Maar als de voorgestelde wet nu eens *noodzakelijk* ware? Ook dat niet; want in ons land is 't schoolverzuim niet zoo verbazend groot, dat het tot zulk een geweldig middel zou noodzaken; immers in *gansch* Nederland zijn slechts 16000 kinderen, die in de termen der wet vallen en *niet* schoolgaan. Dat getal nu is - in verhouding - niet grooter dan in die landen, *waar de schooldwang bestaat* b.v. in Pruisen. Overigens zijn de bewijzen daar, dat ons volk het onderwijs hoogacht, wanneer het scholen heeft naar *zijne* keus, zooals te *Tilburg*, waar jaarlijks van de honderden kinderen, die hun 12e jaar bereiken, slechts één of twee gevonden worden, die geen onderwijs genoten hebben. Zou men hieruit niet veeleer moeten besluiten, dat het voor de Regeering plicht is te zorgen, dat *overal* scholen opgericht worden naar de *keuze* der natie, d.i. *bijzondere* scholen.

Kan er wel twijfel bestaan, dat het gevolg der wet op den leerplicht wezen zou: algemeene wrevel en ontevredenheid bij een groot deel der natie (vooral daar, waar de wet zou toegepast worden), voortduring en vermeerdering van 't geen men *schoolwet-agitatie* gelieft te noemen en - grootere twist en verdeeldheid in den lande? - En dan de *uitvoering* van zulk eene wet? De heer v.H. erkent zelf in zijne Mem. v. toel. dat eene *algemeene wet in vele deelen des lands onuitgevoerd blijven en onuitvoerbaar zijn zou*. Waarom toch zou dit dan geschieden kunnen op sommige plaatsen? Nergens toch zal die maatregel *algemeen verlangd* worden, en waar dat geschiedt, is geen schooldwang noodig; daar zorgen de ouders van zelf voor de opvoeding hunner kinderen. Met welk recht ook zal in de eene plaats alles aan de wille-

keur van den Gemeenteraad zijn overgeleverd, terwijl in de naastbijgelegen plaats alles bij 't oude blijft?

Ook erkent de heer v.H.: *dat in Pruisen de leerplicht is ingevoerd, tijdens het staatsbestuur in de beste overeenstemming was met de geestelijken van alle Kerkgenootschappen. Alleen door de* KRACHTIGE MEDEWERKING DER GEESTELIJKEN *is in Pruisen het gunstig resultaat verkregen*.

Vervolgens stelt hij de vraag: *meent men op zoodanige medewerking te kunnen rekenen, waar de neutraliteit der gemeenteschool aan de invloedrijkste kerkelijke partijen een doorn in 't oog is?* Op deze vraag luidt het antwoord, althans der Katholieke geestelijkheid, - neen, dat nooit; want van de openbare school *mogen* wij slechts gebruik maken in tijd van nood, bij gebrek aan iets beters; is zij anti-godsdienstig - wat meer dan eens gebeurt - dan is de Katholieke geestelijkheid *verplicht* het schoolbezoek af te raden en tegen te gaan.

Eindelijk zou het wetsvoorstel Van Houten, zooals het daar ligt, zijn doel voorbij streven en in menig geval het kwaad, dat het tracht weg te nemen, nog vergrooten. Immers het hoofddoel is verbetering van het lot der armenkinderen. Dat echter zal dikwijls nog verergerd worden; want, om slechts *iets* te noemen, zullen die kinderen dan niet gedwongen worden om buiten schooltijd te werken en het verlorene in te halen. Doch op dit punt hoop ik later, bij 't bespreken van 't wetsontwerp over den arbeid, terug te komen.

Ik sluit dan dit eenigszins gerekt betoog met de conclusie: als *Staatsman* mag de heer v.H. den leerplicht niet handhaven, omdat hij niet *volstrekt noodzakelijk* is, vele verwarring

zou veroorzaken, strijdig is met den volkszin en grootendeels onuitgevoerd blijven zou.

Nu nog het derde en laatste punt: als *menschenvriend* moet hij dat gedeelte van 't ontwerp loslaten.

Bij het indienen van het wetsvoorstel hebben den voorsteller getroffen *de misbruiken, die bijna wel den naam verdienen van misdaden*, gelijk hij zelf betuigt; vooral echter *wenscht hij mede te werken, om eene verkeerde richting van het economische leven te bestrijden*. Aldus, indien ik de leidende gedachten des heeren Van Houten goed vat, is het hoofddoel: verbetering van het lot der fabriekskinderen, bestrijding van deze maatschappélijke kwaal - ook door de wet.

Vrijmoedig en rondborstig echter zeg ik den heer v.H.: indien gij den leerplicht vasthoudt, dan zal *niets* ten voordeele dier arme kleinen gedaan worden; hun diep rampzalige toestand zal onveranderd blijven.

Zoo kort mogelijk zal ik die stelling trachten te bewijzen. De *Regeering* is niet genegen voor de invoering van den leerplicht. Immers, bij monde van den minister van binnenl. Zaken verklaarde zij ten vorigen jare '*dat men daartoe niet spoedig zal overgaan*.' 20. Alle Katholieke kamerleden, dit is mijne vaste overtuiging, zullen *daartegen* stemmen en ook het *gansche* ontwerp, de wet op den arbeid inclusief, verwerpen - indien het *met* den schoolplicht onafgescheiden verbonden blijft. 30. Het is te verwachten, dat een groot getal der *conservatieve* partij dienzelfden weg zal opgaan. 40. Ook de *liberalen* zijn het over de quaestie van den leerplicht niet eens. Zoo wordt die b.v. openlijk bestreden

door de *Nieuwe Rott. Ct.* In haar No. 104 van het vorige jaar schrijft zij o.a.: *Met de 2de afdeeling den leerplicht..... hebben wij geen vrede. Men bedenke daarbij, dat de voorstanders van den leerplicht zich eene illusie scheppen, indien zij zich voorstellen door schooldwang de exploitatie van den jeugdigen arbeid tegen te houden. Indien het waar is, dat in sommige gezinnen het kind.... aan den arbeid gezet wordt om 'in te brengen' wat het kost, dan zal dit nog in sterkere mate het geval zijn, wanneer van den beschikbaren werktijd de gewone schooluren moeten afgetrokken worden enz.*

Waar en hoe zal nu de heer v.H. de *meerderheid* in de Kamer vinden, om zijn ontwerp tot wet te verheffen?

Ziet hij echter af van den leerplicht en stelt hij eenvoudig *op zich zelf het voorstel der arbeidsregeling voor* - dan zal (dit is althans met grond te hopen) de minister zich daartoe laten vinden; dan zullen de meesten, zoo niet *alle* Katholieke afgevaardigden, zonder uitzondering, vóór stemmen; ook laat zich dat verwachten van een deel der conservatieven en van een groot getal liberalen en - eene flinke meerderheid is gevonden.

Aan het einde van dit artikel roep ik dan den heer *Van Houten* toe: als *vrijheidsman* moogt gij andersdenkenden geen gewetensdwang opleggen door den leerplicht; die maatregel is onnoodig tot het verkrijgen van het beoogde doel; hij zou ook *onstaatkundig* wezen. Doch - vergeef mij mijne al te groote oprechtheid en te verregaande kordaatheid - betracht vooral het *hoofddoel*, de lotsverbetering der kinderen! Doch, blijft het ontwerp onveranderd,

dan zal, dit is bijna zeker, daarvoor *niets* verkregen worden. Blijf, indien het zoo wezen moet, bij uwe overtuiging over het nuttige van den leerplicht - maar breng dan het gevraagde offer op het altaar der menschenliefde! Herinner u de diepe ellende en de harde slavernij dier ongelukkigen - wellicht berust op dit oogenblik het lot van duizenden in *uwe* hand! Uw ontwerp, losgemaakt van den gehaten leerplicht, zal in de Kamer aangenomen en door gansch Nederland met gejuich ontvangen worden. Dan zullen alle maatschappelijke krachten samenspannen om te voltooien hetgeen aan de wet nog ontbreekt, om den armen kinderen eene aan hun staat passende opvoeding en onderwijs te doen genieten en - dit verzeker ik u plechtig, aan dien plicht zullen de Katholieken van Maastricht in 't bijzonder en van Nederland in 't algemeen, niet te kort blijven.

Het Wetsvoorstel - Van Houten.

Nadat in de vorige artikelen de noodzakelijkheid eener wet op den kinderarbeid is aangetoond en een oordeel uitgesproken over de tweede afdeeling (*over den leerplicht*) van het *ontwerp - Van Houten*, zal de lezer natuurlijk ook verlangen met het eerste gedeelte kennis te maken. Binnen weinige dagen misschien, althans zeker in *deze* zitting, zal deze zoo gewichtige zaak door de Tweede Kamer in behandeling genomen worden.

Ofschoon schrijver dezes geen rechtsgeleerde en geen staatsman is, zal 't hem toch niet kwalijk genomen worden,

indien hij over dit wetsontwerp zijne bescheiden meening mededeelt. Niemand toch, hoop ik, zal zijne goede bedoeling miskennen - om namelijk *iets*, hoe weinig dan ook, bij te dragen tot genezing eener maatschappelijke kwaal, tot opbeuring van duizenden uit een diep ellendigen toestand. *De algemeene strekking* van 't project goedkeurende, zal ik de vrijheid nemen daaram enkele aanmerkingen toe te voegen, gegrond op de ondervinding of geput uit wetten op den arbeid van andere staten.

Dit voorstel is overgenomen uit *De Wekker*. Een paar woorden heb ik gemeend te moeten tusschenvoegen in art. 4, dewijl ze in de *Mem. van Beantw.* voorkomen.

Afdeeling I.
Van den arbeid voor kinderen.

Art. 1. Behalve in de bij art. 2 en 3 omschreven gevallen is het verboden, kinderen beneden twaalf jaren in dienst te nemen of te hebben.

Art. 2. Burgemeester en wethouders zijn bevoegd vergunning te verleenen, om jongens van tien tot twaalf jaren in fabrieken ten arbeid te stellen, mits:

1. zij niet langer dan zes uren elken werkdag en niet tusschen acht uur des avonds en zes uur des morgens arbeiden;
2. hun minstens gedurende drie uur elken werkdag onderwijs worde gegeven, en
3. aan alle verder aan de vergunning te verbinden voorwaarden worde voldaan.

De verleende vergunning kan ten allen tijde worden ingetrokken.

Art. 3. Het verbod van art. 1 is niet toepasselijk op huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid, verricht door kinderen, die geregeld onderwijs ontvangen.

Omtrent de afgiften van verklaringen, ten bewijze dat de kinderen geregeld onderwijs genieten, worden door Ons bepalingen vastgesteld.

Art. 4. Wegens overtreding van art. 1 zijn aansprakelijk de hoofden van gezinnen of hoofden en bestuurders der ondernemingen, in of bij welke het kind in dienst is bevonden.

Heeft de indienstneming plaats gehad buiten weten van de bij het vorig lid aansprakelijk gestelden, en bewijzen dezen, dat zij de overtreding, onmiddellijk na daarvan kennis te hebben bekomen, hebben doen ophouden, dan wordt degene aansprakelijk gesteld, die het kind in dienst heeft genomen.

Art. 5. Overtreding van art. 1 wordt gestraft met geldboete van *ƒ* 3 tot *ƒ* 25, en gevangenisstraf van 1 tot 3 dagen, te zamen of afzonderlijk.

Bij herhaling van overtreding binnen een jaar en eene vroegere veroordeeling wordt altijd gevangenisstraf toegepast.

Art. 1. Daaruit moetan m.i. wegvallen de woorden ‘*behalve in de bij art.* 2 *en* 3 *omschreven gevallen*’; de redenen daarvan zullen aanstonds worden aangegeven.

Art. 2. Schrijver dezes geeft in overweging of dit gansche artikel niet moet geschrapt worden om de volgende gronden:

1. Eene wet, als de onderhavige, die geroepen is om een maatschappelijk kwaad, dat in de volksgewoonten is

doorgedrongen, uit te roeien, moet zoo weinig mogelijk excepties toelaten. Het maken van vele uitzonderingen was een gebrek der Fransche wet op den kinderarbeid van 22 Maart 1841. Hare resultaten waren daarom ook uiterst gering. Reeds in 1847 stelde de regeering voor, om het verbod tot ALLE fabrieken uit te strekken, om 10 jaren als minimum en 12 uren arbeid daags als maximum te stellen. Doch door de Revolutie van 1848 werd die bepaling belet tot stand te komen. De wet van '41 bleef wel bestaan, doch werd sedert '48 niet meer uitgevoerd[1]. In dit punt kan het *Pruisisch* reglement van 1853 als model dienen: daarin wordt *zonder uitzondering* bepaald, dat geen kind beneden 12 jaar in fabrieken enz. mag werkzaam zijn. In art. 4 wordt slechts toegelaten, dat de minister, in een of ander *bijzonder* geval, uitzonderingsmaatregelen kan nemen doch alleen VOOR EEN BEPAALDEN TIJD.

Ook wordt een vaste leeftijd, zonder uitzondering aangewezen in de wet van Zwitserland (12 jaar) ook in een wetsvoorstel van Oostenrijk, (14 jaar); of dit laatste tot wet verheven werd, is mij onbekend.

2. Ook schijnt de ouderdom van 10 jaren te laag gesteld, want, het arbeiderskind, dat in den regel *achterlijk* is, bezit nog zeer weinig kracht en lichamelijke ontwikkeling. De arbeid zal dus uiterst nadeeligen invloed uitoefenen; wel bijna zoo schadelijk als op de kinderen van 8 jaren. Indien echter die ouderdom op 12 jaar gesteld werd, dan zou die nadeelige invloed *zeer veel* verminderd worden. - Dat is het advies van uitstekende en bekwame geneesheeren, door steller dezes geraadpleegd.

1) Zie Levasseur *Hist. des classes ouvr.* II. 91 en vlg.

Ook zal het kind, op dien ouderdom (van 12 jaar) in den regel eene voldoende opvoeding en onderwijs ontvangen hebben, en vooral onze Katholieke kinderen zullen dan, na hunne eerste H. Communie gedaan te hebben, door meerdere godsdienstkennis en oefening in de deugd gesterkt zijn tegen de zedelijke gevaren der werkplaats.

3. Dewijl de schooldwang in Nederland niet *kan* en niet *mag* ingevoerd worden, zou de vergunning van het *halfdag-werk* aanleiding geven tot straatlooperij en baldadigheid; want om die kinderen, welke 6 à 7 uren gewerkt hebben, nog door *zedelijke* middelen naar school te doen gaan, zou - dat zegt ons de ondervinding - onmogelijk wezen. En wie zal het controleeren, dat er slechts 6 uren gewerkt wordt? ..

4. Hoe zou voor hen het onderwijs mogelijk wezen? Kinderen, die slechts een halven dag school gaan, kunnen toch niet in dezelfde klas blijven als de anderen. Er zou niets anders mogelijk wezen, dan *fabriekscholen* op te richten. Doch wie zal die bekostigen? - Er zou dus uit volgen, dat de kinderen van 10-12 jaar van *alle* onderwijs verstoken bleven.

5. Eindelijk is de omstandigheid, dat *Burgemeester* en *Wethouders* de uitzondering kunnen verleenen zeer bezwarend. Immers indien zij eens zelven fabrikanten zijn, of indien de fabrikanten tot de oppositie in den raad behooren? - Kleingeestigheid toch nestelt zich overal in. En dan, in ééne plaats wordt aan de fabrikanten, die *dezelfde* industrie uitoefenen, vergunning verleend, in de andere niet? Waar blijft dan de concurrentie?

Art. 3 zou in zijn geheel kunnen staan blijven behalve

de laatste woorden van alinea 1: *verricht door kinderen, die geregeld onderwijs ontvangen*; dewijl deze woorden doelen op den leerplicht. Immers de arbeid, daar vermeld, is *per se* onschadelijk; de misbruiken daarvan zijn veel geringer en kunnen in den regel door zedelijke middelen weggenomen worden. Derhalve kan de Wetgever gemakkelijk daarover heenzien. Doch zou dat niet tot het *ouderlijk* huis en erf kannen beperkt worden?

Art. 4. Slechts ééne kleine opmerking: zou niet, tot meerdere duidelijkheid daar moeten staan: 'hoofden van gezinnen, *tot welke het kind behoort?*' De ouders zijn ook schuldig; de heer v.H. zal hen toch niet buiten de wet willen plaatsen?

Art 5, alinea 2. Dat schijnt al te hard te wezen. Zou daar niet, althans voor den fabrikant, beter passen eene telkens te verdubbelen boete, b.v. den eersten keer 25 gulden, den tweeden keer van 50 tot 100, den derden van 200 tot 500, met *subsidiaire* gevangenisstraf?

Nu nog enkele losse aanmerkingen; doch vooraf deze verklaring: schrijver dezes deelt slechts redeneeringen en beschouwingen mede, aan onze staatsmannen, vooral aan de leden der Tweede Kamer, de beslissing van deze zóó gewichtige quaestie overlatende. Hij koestert slechts één wensch: dat er ten minste IETS gedaan worde, is het niet volmaakt, het zal altoos *veel* nut stichten. '*On commence par le possible..... On commence l'oeuvre de la réforme; on laisse à d'autres le soin de la perfectionner. L'amélioration sociale est une oeuvre lente*.' (Redevoering des Franschen min. van binnenl. zaken in 1840; zie *Levasseur* II, 90.)

Thans de eindopmerkingen. Wie is of zal belast worden met het *toezicht* op de fabrieken? wie zal de wet *uitvoeren* en tegen de overtreders proces-verbaal aanteekenen? Dat alles aan de willekeur der gewone politie toevertrouwen, zou al te fiscaal worden. Ware het dan niet goed daarmede te belasten den *Burgemeester* tegelijk met den *Provincialen Inspecteur* van het medicaal toezicht? Zou de wet niet kunnen en *moeten* bepalen, dat deze personen het *recht* hebben, om ook de fabrieken, werkplaatsen enz. waar meer dan 5 personen arbeiden, op elken dag en ieder uur binnen te treden? Om alle onaangenaamheden uit jaloerschheid enz. weg te nemen, zou kunnen vastgesteld worden, dat zij alleen dat recht hebben, wanneer zij *gezamenlijk* komen of een van beiden, doch dan voorzien van eene bijzondere machtiging van den commissaris des Konings der Provincie.

Zou 't ook niet nuttig wezen, om de contrôle te vergegemakkelijken, in navolging der Fransche wet '41 (art. 6) en van het Pruisisch reglement van '53 te bepalen: 10. De ambtenaar van den burgerlijken stand is verplicht, op aanvrage, aan den vader, aan de moeder of aan den voogd van het kind een boekje af te geven, waarin de namen, de geboorteplaats, den ouderdom en het domicilie van het kind zijn opgeteekend. Deze boekjes moeten bij het hoofd of bij den bestuurder der fabriek gedeponeerd blijven en elk oogenblik aan hen, die met de uitvoering der wet belast zijn, op aanvraag vertoond worden.

In datzelfde boekje wordt door den bestuurder of het hoofd der fabriek enz. ingeschreven de datum van *intrede* in de werkplaats en bij vertrek ook deze dagteekening.

Bij het verlaten der werkplaats, wordt het boekje den ouders of voogden van de kinderen teruggegeven. - Dit reglement zou kunnen verplichtend gesteld worden tot *zestien* jaar: *a.* dewijl alsdan geen twijfel over den ouderdom (beneden 12 jaar) meer mogelijk is; *b.* daardoor zou tevens, indien de wet later moest uitgebreid worden (b.v. tot *beperking* van arbeid) de taak van onderzoek en toezicht vergemakkelijkt wezen.

2o. Zou 't niet ondoelmatig wezen, in navolging der eerstgenoemde wetten, voor te schrijven: *a.* dat in elke werkplaats, waar meer dan 20 arbeiders werkzaan zijn, een *register*, waarin de naam, ouderdom enz. der kinderen beneden 16 jaar vermeld zijn; *b.* dat op 1o. Januari en 1 Juli van elk jaar, het hoofd of de bestuurder van fabriek of werkplarts, waar meer dan 50 personen arbeiden, verplicht is aan Burgemeester en Wethouders der gemeente de namen op te geven van alle werklieden beneden 16 jaar.

In deze enkele punten kan het voorgaande samengevat worden:

1. Absoluut verbod van kinderen beneden 12 jaar in dienst te nemen, te hebben of te gaven.
2. Huiselijke en persoonlijke diensten alsook veldarbeid kunnen uitgezonderd worden, ten minste in zooverre deze voor ouders of voogden verricht worden.
3. Aansprakelijk zijn: ouders, hoofden van het huisgezin bij wie 't kind inwoont, hoofden of bestuurders der onderneming, bij welke het kind dienst doet.
4. Het toezicht en de uitvoering der wet zijn aan den burgemeester en aan den prov. Inspecteur opgedragen. Zij

hebben het recht de werkplaatsen binnen te treden (*zie boven*), de registers en boekjes der werklieden beneden 16 jaar in te zien enz.

5. Strafbepalingen: geldboéte met subsidiaire gevangenisstraf, bij herhaling binnen 't jaar, telkens verdubbeld.
6. Overgangsbepalingen: *a.* deze wet treedt in werking met 1°. Juli 1874; alsdan wordt zij van toepassing op alle kinderen, die hun elfde jaar niet zijn ingetreden, met 1°. Januari 1875 voor hen, die hun 12e - en met 1°. Juli 1875 voor diegenen, welke hun 13e jaar niet zijn ingetreden.

Aan het einde der mij voorgestelde taak druk ik dezen wensch uit - een vurigen wensch des harten: moge mijn arbeid *iets*, hoe weinig dan ook, bijgedragen hebben tot bevordering van het stoffelijk geluk, de ontwikkeling des geestes en vooral van het zedelijk welzijn en den godsdienstzin der arbeiderskinderen. Mocht daardoor ééne stem in de Kamer gewonnen, of één fabrikant overtuigd en bewogen worden, om dat euvel te doen ophouden - ja werd daardoor slechts één kind van zedelijken en lichamelijken ondergang gered - schrijver dezes zou zijne moeite duizendvoudig beloond achten.

Mocht echter - tegen alle verwachting - hoegenaamd niets gedaan of verkregen worden, dan zal steller dezes zich troosten met de gedachte, dat hij, naar de mate zijner zwakke krachten tot het welzijn dier ongelukkigen medegewerkt heeft. En wanneer hij zich in de kerk of in de Zondagschool zal bevinden, tegenover hen, die hij met een priesterhart liefheeft, wanneer hij dan, met weemoedigen blik, die doffe oogen en dat verbleekte en uitgemergelde

gelaat aanschouwt, o! dan zal hij met meer ijver en gloed, met inniger liefde en teederheid die arme kleinen, voor wie hier op aarde geen geluk te wachten is, heen wijzen naar 't eeuwige Vaderland! Hun zal hij trachten, nog meer dan thans, te leeren de moeielijkheden dezes levens met geduld te verdragen, rampen en smarten gewillig aan te nemen; te toonen, dat zij slechts weinige dagen hier op aarde zullen vertoeven en weldra daar rusten in het graf, naast de grooten en machtigen dezer aarde - dat hun echter één troost, ééne hoop overblijft: om door een oprecht Christelijken levenswandel zich in de eeuwigheid een geluk te verzekeren, dat de menschen hun niet ontrooven kunnen.